

*Immanuel
Kant*

UM
I
SLOBODA

*spisi iz filozofije istorije,
prava i države*

*izbor,
redakcija prevoda i predgovor
Danilo Basta*

VEĆNI MIR. FILOZOFSKI NACRT

pati iz arhivskih dokumenata. — Prečutkivanje (*reservatio mentalis*) starih pretenzija koje zasada možda nijedna strana ne spominje, zbog toga što je svaka od njih suviše iscrpljena te ne može da nastavi rat, no koje će u budućnosti biti izmišljene u zloj nameri da se za tu svrhu iskoristi prva zgodna prilika, spada u jezuitsku kazuistiku i stoji, ako se stvar pravo uzme, ispod dostojanstva vladara, kao i ispod časti njegovog ministra koji bi bio sklon takvim dedukcijama.

Ako se, međutim, po prosvetljenim pojmovima politike smatra da se prava čast države sastoji u trajnom povećavanju njene moći, bez obzira na sredstva, onda će, kako ovo shvatanje izgledati školsko i pedantno.

2. *Nijednu samostalnu državu (bez obzira na to je li ona velika ili mala) ne može druga država da stekne nasleđem, zamenom, kupovinom niti darivanjem.**

Država nije imovina (*patrimonium*) kao što je, na primer, zemlja što je ona zauzima. Ona je zajednica ljudi kojoj niko drugi ne može zapovedati niti njome raspolagati do ona sama. Nju, koja je zasebno stablo sa vlastitim ko- renjem, nakonemiti kao navrt drugoj državi znači uništiti joj opstanak kao moralnoj ličnosti i pretvoriti je u stvar, a to se protivi ideji pravobitnog ugovora, bez koje se ne može zamisliti pravo ni kod jednog naroda.* Svakome je poznato u kakvu je opasnost u naše vreme sve doskoro dovodila Evropu — jer ostali delovi sveta nikada nisu za to znali — predrasuda o tom načinu sticanja, naime da se i države mogu međusobno ženiti. To je delom neka nova vrsta industrije kojom se bez utroška snage, porodičnim vezama, postaje preko mere snažan, a delom način da se tako po- veća posed zemalja. — Ovamo treba ubrojati i slučaj kada jedna država iznajmljuje vojsku drugoj protiv nezajedničkog neprijatelja. Pri tome se podanici upotrebljavaju i troše kao stvari kojima se rukuje kako ko hoće.

3. „Stajace vojske (*miles perpetuus*) treba da vremenom potpuno nestanu.“

One neprestano prete ratom drugim državama, jer su uvek spremne da se pokažu naoružane za takav poduhvat. One prisiljavaju države da se međusobno bez granica nadmeću u broju naoružanih ljudi, a kako to zahteva velike izdatke, mir konačno postaje još mučniji od kratkog rata, pa takve vojske bivaju same po sebi uzrok napadačkih

- Nasledna država nije država koju može druga naslediti, nego ona koja svoje vladarsko pravo može nasleđom da prenese na drugu lizičku osobu. U tom slučaju stiče država vladara, a ne vicear kao takav (tl. već kao vladar jedne druge države).

ratova kojima se želi postići rasterećenje. Osim toga, ako su ljudi plaćeni za to da ubijaju ili da budu ubijeni, to znači da su upotrebljeni kao proste mašine ili oruđe u ruci nekog drugog (države), a tako nešto se ne može dovesti u sklad s pravom čoveka u našoj vlastitoj osobi.* Sasvim je druga stvar kada se građani dobровoljno s vremena na vreme vežbaju u rukovanju oružjem, da bi tako sebe i svoju domovinu osigurali od napada. — Isto tako bi bilo i sa nagomilavanjem blaga, jer bi to druge države shvatile kao pretnju ratom, a to bi ih prisililo da eventualni rat preduhidre (jer od tri sile: vojne, savezničke i novčane, moglo bi se reći da je ova poslednja najpouzdanije ratno oruđe, samo što je vrlo teško proceniti njenu veličinu).

4. »Država se ne sme zaduživati zbog spoljašnjih državnih razmirica.«

Ako se u državi ili izvan nje traži pomoć u privredne svrhe (za popravku puteva, podizanje novih naselja, izgradnju žitnica za slučaj nerodnih godina itd.), onda to pomoćno vrelo nije sumnjivo. Ali, kao mehanizam u međusobnoj borbi jedne sile protiv druge, kreditni sistem dugova što rastu u nedogled ali ipak tako da je sadašnje potraživanje uvek osigurano (jer nije verovatno da će se svi površioci istovremeno s time pojaviti), takav kreditni sistem — duhoviti izum jednog trgovačkog naroda u ovome veku — predstavlja opasnu novčanu silu, državnu blagajnu za vođenje rata veću od blagajni svih drugih država, koja se može iscrpeti samo kad jednom u budućnosti presuše džbine (što se opet može dugo sprečavati, oživljavanjem prometa i njegovim protivdejstvom na industriju i privredu). Tako olakšano ratovanje, kao i sklonost vlastodržaca ka tome, koja je izgleda ukorenjena u ljudskoj prirodi, velike su smetnje za ostvarenje večnog mira, pa bi jedan preklamarni član morao to zabraniti, utoliko pre što će konačno ipak državno bankrotstvo neizbežno oštetići i mnoge druge države istovremeno, bez njihove krivice, i time ih javno povrediti. Prema tome, druge države su bar u pravu da se udruže protiv takve države i njenih bezobzirnih namera.

5. »Nijedna država ne sme se nasilno uplitati u uređenje i upravljanje druge.«

Jer, šta joj može dati pravo na to? Zar možda skandal kojim jedna država sablažnjava podanike druge države? Međutim, ovaj pre može da posluži kao opomena, jer pred-

- * Tako je neki bugarski knez odgovorio grčkom caru, kada je ovaj htio da s njim reši spor na ispravni dvobojem, bez prelovanja krvi svihih poslaničkih: „Ko vadiš kolima klešta nešto svojim nikama vaditi usijano zeljezo iz žerave.“

Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer
Entwurf
(Königsberg. Nicolovius, 1795.)

Da li se ovaj satirični natpis na firmi jednog holandskog gospodara, na kojoj je bilo naslikano groblje, tiče *ljudi* uopšte, ili državnih poglavora koji su nezasitni rata, ili možda samo onih filozofa što sanjaju taj slatki san napsse, to pitanje možemo ostaviti nerešenim. Ali pošto političar-praktičar gleda sa velikim samodopadanjem na političkog teoretičara kao na čoveka koji raspolaze samo suvim knjiškim znanjem, te za državu, koja polazi od načela zasnovanih na iskustvu, ne može svojim idejama bez stvarne sadržine predstavljati nikakvu opasnost i kome uvek može dozvoliti da kaže sve što hoće, a da se *iskusni* državnik koji poznae svet na to ne osvrne, to autor ovog dela traži za sebe da on i u slučaju razmimoilaženja s tim ostane dosledan i da u njegovim pogledima, koje se usudio da javno iskaže, ne nasluti opasnost za državu. Ovom *clausula salvatoria* želeo bi autor dela da se izričito, u najlepšoj formi, ogradi od svakog zlonamernog tumačenja.

PRVI ODELJAK

koji sadrži preliminarne članove večnog mira među državama

1. »Nijedan ugovor ne treba smatrati mirovnim ako je sklopljen tako da prečutno sadrži povod budućeg rata.«

U tom slučaju bilo bi to samo primirje, odlaganje neprijateljstava, a ne *mir*, koji znači kraj svih razmirica i uz koji pridjeve već predstavlja sumnjiv pleonazam. Svi postojeći uzroci budućeg rata, iako su oni samim stranama — ugovornicama zasada još nepoznati, poništeni su do jednoga zaključenjem mirovnog ugovora, bez obzira na to hoće li ih neko ne znam kako pronicljivo traganje otkriti i isko-

stavlja primer golemih nevolja što ih je na se navukao jedan narod svojim bezakonjem. I uopšte, rđav primer što ga jedna slobodna osoba daje drugoj (*scandalum acceptum*) ne znači povredu ove druge. — Ovamo, istina, ne bi spadalo slučaj kada se jedna država zbog unutrašnjih razmica pocepa na dva dela, pa svaki za sebe predstavlja zaštitu državu koja hoće da zavlada celinom, iako bi sada koja strana država jednom od tih delova ukazala pomoć, to se ne bi moglo smatrati mešanjem u uređenje druge države (jer u njoj tada vlada anarhija). No, sve dok ovaj unutrašnji sukob još nije rešen, uplitanje spoljašnjih sila znalo bi povredu prava jednog ni od koga zavisnog naroda, koji se samo bori sa svojom unutrašnjom bolešću, pa bi tako predstavljalo očiglednu sablazan (*skandal*) i ugrožavalo bi samostalnost svih država.

6. »Nijedna se država u ratu sa drugom ne sme upuštati u takva neprijateljstva koja bi u budućem miru nužno onemogućila međusobno poverenje, a to su: iznajmljivanje plaćenih ubica (*percussores*), trovaca (*venefici*), kršenje ugovora, podsticanje na izdaju (*perduellio*) u državi sa kojom se ratuje.«

To su nečasne ratne lukavštine, i usred rata mora da preostane izvesno poverenje u neprijateljev način mišljenja, jer bi u protivnom slučaju bilo nemogućno sklopiti mir, pa bi se neprijateljstvo razbuktalo u rat do istrebljenja (*bellum internecinum*). Rat je tek nužno sredstvo u nevolji kojim se u prirodnom stanju (u kome ne postoji sud koji bi mogao pravomoćno suditi) silom održava vlastito pravo; i u kome se nijedna od zaraćenih država ne može proglašiti za nepravednog neprijatelja (jer to već pretpostavlja sudsku presudu), jer tek *ishod* rata, kao na takozvanom božjem суду, odlučuje na čijoj je strani pravo. A između država ne da se zamisliti kazneni rat (*bellum puniendum*), pošto između njih ne postoji odnos pretpostavljenog, prema podredenome. — Iz toga sledi da bi se rat do ga prema podredenome. — Iz toga sledi da bi se rat do istrebljenja, koji može da zatre podjednako obe strane a zajedno s njima i njihovo svekoliko pravo, završio većnim mirom na velikom groblju čovečanstva. Prema tome, takav groblju na velikom groblju čovečanstva. Prema tome, takav tamo vode, jasno je po tome što se one paklene veštine, same po sebi niske, ne bi dugo zadržale u granicama rata kada bi se jednom već počele koristiti — kao na primer špijunaža (*uti exploratoribus*) kod koje se iskorišćuje nečasnost drugih (koja se u svetu ne može iskoreniti) — nego bi prešle i u stanje mira i tako potpuno uništile njegove ciljeve.

Svi navedeni zakoni su objektivno, tj. prema intenciji vlastodržaca, zakoni koji nešto zabranjuju (*leges prohibitiae*). No, jedni od njih spadaju u onu vrstu *strogih* zakona (*leges strictae*), koji važe bez obzira na okolnosti, te traže hitno izvršenje (kao oni pod 1, 5, 6) dok drugi (kao oni pod 2, 3, 4), iako nisu izuzeci od opštih pravila, daju, prema prilikama, subjektivno širi ovlašćenja (*leges latae*) u pogledu njihovog sprovođenja, te dozvoljavaju da se njihovo izvršenje odgodи, ali da se pri tome ne gubi iz vida njihova svrha. Tako, na primer, *uspostavljanje* slobode koje su izvesne države bile lišene (po čl. 2) ne sme se odgoditi do na svetog Živka (*ad calendas graecas*, kako je obećavao Avgust), jer je odugovlaženje dozvoljeno ne zato da se sloboda uopšte ne povrati, nego samo zato da se to ne izvrši prenaglo i na taj način protivno samoj nameri. Zabранa se ovde odnosi na *način sticanja*, koji ubuduće ne sme da važi, ali ne i na *pritežavanje*. Jer, premda ono nema tamo nužan pravni vid, ipak su ga u svoje vreme, tj. u vreme pozitivnog sticanja, sve države prema tadašnjem javnom mišljenju smatrali pravovaljanim.*

DRUGI ODELJAK

koji sadrži definitivne članove večnog mira među državama

Prirodno stanje (*status naturalis*) među ljudima koji žive jedni uz druge nije stanje mira nego, na protiv, ratno

* Da li cim zakona koji neština naštu (*leges praecipientiae*) i onih koji neština zabranjuju (*leges prohibitiae*) ima i takvih zakona koji neština dozvoljavaju (*leges permissiae*), u to se dosad S razlogom sumnjaljio. Jer, zakoni su uopšte zasnovani na objektivnoj praktičnoj nuždi, a dozvola na praktičnoj situaciji izvesnih postupaka. Prema tome bi *nasuputni zakon* silio da predimo neština na što ne možemo biti prisiljeni, a to bi bila protivrednost ako objekti zakona u oba slučaju imaju isto značenje. — Zabrana koju smo pretpostavili tiče se ovde kod dopunskog zakona samo budućeg načina sticanja nekog prava (npr. nasledstvom), a oslobođenje od te zabrane, tj. dozvola, odnosi se na sadežnje pritežavanje, jer ovo drugo, ne prefazu iz prirodnog stanja u građensko. Premda nije pravovaljivo, ipak prema jednom dopunskom zakonu prirodnog prava može da traje i dalje, kao poštano posedovanje (*possessio putativa*). No putativno posedovanje, koje je kao takvo kontinuirano u prirodnim pravu, zabranjeno je posle prelaza u građensko stanje, u kome se ne može pravo steti na sličan način. Ovižđenje za trajno posedovanje ne bi moglo postoriti da je takvo sticanje ostvareno u građenskom stanju. Jer u njemu bi takvo posedovanje, kao povreda, moralo odmah prestati čim bi se utvrdilo da nije pravovaljano.

Ja sam ovim htio samo ujedri da skrenem pažnju učiteljima prirodnog prava na pojam jedne *lex permisiva*, onako kako se on sam od sebe nameće umu koji si sistematski i raspoređuje naročito zbog toga što se on u statutarном civilnom pravu često upotrebljava, samo s tom razlikom što samo prohibitivni zakoni stojte sami za sebe, a dozvole nisu unesene u te zakone kao ograničavajući uslov (nako bi trebalo da bude), nego su ubaćene među izuzetke. — Tako se npr. kaže: zabranjuje se ovo ili ono: prvo, drugo, treće itd. do u nedogled, dok su dozvole dodata zakonu situaciono, ne po nekom principu, nego tapkaju među konkretnim stujanje, i — umesto da su uslovni uneti u formulu prohibitiivnog zakona, čime bi on ujedno postao i dopunski zakon. — Stoga treba žaliti što je tako brzo napušten duhoviti i ne-rešeni nagradni zadatak mudrega i častotljivoga grofa Windischgrätzca, koji je upravo isao sa tim. Mogućnosti takve formule (široke matematičkoj) jedini je pravni kamen doaledog zakonodavstva, jer će bez nje tzv. *ius cœrum* ostati i uvek samra želja. Imaće čemo imati samo *generalne* zakone, koji važe uopšte, ali ne *univerzalne* zakone, koji su opšteteveži, kako to upravo, reklo bi se. I traži pojači jednoga zakona.

142

stanje, tj. ono u kome, istina, neprijateljstvo ne izbjija u svakom trenutku, ali to izbjeganje ipak stalno preti. Mirovno stanje treba dakle uspostaviti. Pritom, kaniti se neprijateljstva još ne znači dati garantiju za mir; i sve dok jedan susrednik ne da drugome tu garantiju — što je moguće samo u zakonskom stanju — onaj koji ju je tražio može s ovim postupati kao sa neprijateljem.*

Prvi definitivni član večnoga mira

Građansko uređenje u svakoj državi treba da bude republikansko

Uredjenje koje je zasnovano, prvo: na principima slo-
bode svih članova jednog društva (kao ljudi); drugo: na
načelima zavisnosti svih od jednog jedinog zajedničkog za-
konodavstva (kao podamika); i treće: na zakonu jednakosti
svih (kao građana) — jedino koje proističe iz ideje prvo-
bitnog ugovora, na kojoj mora da počiva sveukupno pravno
zakonodavstvo jednog naroda — jeste republikansko ure-
đenje.* U pravnom pogledu to je baš ono uredjenje koje

- Obično se uzima da se ni s kim ne smje postupati neprijateljski, osim u slučaju da me je on stvarno povredio — a to je sasvim ispravno ako smo obuće u gradanskom zakonskom stanju. jer time što je našlo stupio u to stanje, pruta on drugome potrebuju sigurnost (preko vlasti kojoj su oboljeli potčinjeni). No pojedinačno ne moramo u čisto prirodnom stanju oduzimati mu tu sigurnost i vrada me već samim tim neradi u čistu prirodnom stanju. vrada me tako ne delom (facto), a ono bezkonstantno ukoliko ti vi počed mene, vrada me tako ne delom (facto). Da ma i ne preduzimam ništa protiv menе: i toču svoga stanja (stanu inistru). To ga mogu pružiti ili da sa mnogo stupi u započeo me time stalno ugrožava, te ga mogu pružiti ili da se ukloni iz mogu sugestova. — Prema tome, postupak na komakski odnos ili da se ukloni iz glavnog glasi. svrni ljudi koji mogu uzajamno delovati jedan na drugoga moraju potpadati pod naše gradanske uređenje.

Svako je pravno uređenje, što se odnosi na države jednog naroda (*ius civitatis*), u uredjenje prema pravu građana države i međusobnom odnosu (*ius gentium*);
1) prema međunarodnom pravu država i međusobnom odnosu (*ius gentium*);
2) prema pravu Bratstva sveta, uključujući i lude i države koji suvišno odgovaraju ističućim
3) prema pravu Bratstva sveta, uključujući i lude i države (*ius cosmopolitanum*);
jedni na druge posmatramo kao građane jedne opštinsko-čovječenske države (*ius vagnum*
politički). — Ova podjela nije proizvoljna, već je nužna, ako je reč o ideji vlasti
mira. Jer, kada bi samo jedan pojedinačni ili država bili u odnosu uzajamno i fizičkog
mira, tada bi u priručniku stanju, onda bi takav odnos bio skopan sa ratom
i vojnjom, a ne sa mirom. — Uzeti su, da ljudi takvog stanači oslobođeni su od
svih obveznosti, a u priručniku stanju.

utacija, a uz to da god ovde upravo postoji namerna da se ljudi ne
stanjem, ali da ovde u pravu postoji namerna da se ljudi ne
- Prawne (a time i spoljašnje) slobode ne može da budu definisati, kako se to često
čini, kao ovišanje da se čini sve što se radi ske se nikome ne čini nepraveda.
jer da znaci ovišanje? Mogućnost jednog postupka, ukoliko se time nikome ne
nenosi nepravda. Objasnjenje bi, dačko, ovako glasio: „Sloboda je mogućnost po-
nenos, kojim se nikome ne čini nepravda. Nepravda se ne čini nikome (radio do-
stupak kojim se nikome ne čini nepravda). To je deklo prava tau-
vek što god htio) samo ako se nikome ne čini nepravda.“ To je deklo prava tau-
tologija. — Naprotiv, spoljašnjem (pravom) slobodu treba objasniti ovako: ona je
ovišanje da se ne pokoravam nikačvima spoljašnjim zakonom da onima za koje
sam dao svoju saglasnost. — Iako isto, spoljašnji (pravna) jednakost u nekoj
državi jeste onaj odnos među građanima prema kome niko ne može drugoga biti
na tlu pravno obavezati, a da se i sam izstvorenjem ne podvrgne zakonu, tako da
je mogućno i njega obavezati na isti način. (Princip pravne zavisnosti nije potrebno
objasnjavati, jer je on već sadržan u polju državnog uređenja). — Ove su prava
ljudima urođena, ona im nisu predijeljana i ne mogu se od njih odvojiti. Stavili-
ci su vratili vlasti bilo (ukoliko ih zamislili), te se prema istim načelima smatra gra-
đanom i za svet vrljih bila (ukoliko ih zamislili). — Jer i bosanski zakon, kolo mogu da saznam samim
daninom vlasnika sveta. — Jer i bosanski zakon sam ja sam mogao da tu predstavi
umom, vežu me u mojoj slobodi jedino uvdikoj sam ja sam mogao da tu predstavi
(pošto tek pomoći zakona slobode jedino vlastigom uma dobijam pojam o bosanskom
volji). Sto se tiče principa jednakosti, a obitom na najužišenije biće na svetu,
koje bilo recimo mogao zamisliti kao nekog velikog čina, to ne nema
osim Boga. Kolo bih rekao mogao zamisliti kao nekog velikog čina, to ne nema
razloga da meni pridape same dužnost da slijem, a njemu pravo da zapoveda, ako
ja na svome položaju vršim svoju dužnost, kao što je onaj čin vrši na svome
A razlog što se ovi princip jednakosti ne može primeniti na odnose prema Bogu
(kao što je alio s principom slobode) je u tome što je on jedino biće kod koga
prestaje pojam dužnosti.
Sto se tiče prava jednakosti svih građana jedne države kao podanika, to je —
u pogovoru ne pište da li je načelno premeru dopušteno — reč jedno o tome

predstavlja pravi temelj svake građanske konstitucije. I pitanje je samo: da li je ta konstitucija jedina koja može da dovede do večnoga mira.

Republikansko uređenje, uz svoje časno poreklo iz čistog izvora pravnoga pojma, sadrži i nadu da će dovesti do željene posledice — do večnoga mira. A evo iz kojih razloga. — Traži li se (kao što je to u ovom uređenju jedino mogućno) pri glasanju „za rat ili protiv rata“ saglasnost svih građana, onda ništa nije prirodnije do to da će oni dobro promisliti pre nego što se upuste u tako opasnu igru da svojim glasovima sebi pribave sve pažnje rata, a to je: da sami ratuju, da plaćaju ratne troškove sopstvenom imovinom, da s mukom popravljaju pustao što rat za sobom ostavlja i konačno, da se zlo prevrši, da sami snose teret dugova koji zagođavaju i sam mir, a koji se nikada ne mogu otplatiti zbog blisko predstojećih novih ratova. Na-protiv, u uređenju koje nije republikansko i u kome podanik nije građanin, rat je nešto najprostije na svetu, jer državni poglavari nije ravnopravni državni podanik, nego njen sopstvenik, te zbog rata ne trpi ni najmanju oskudicu na gozbama, u lovnu, u letnjikovcima, po dvorskim svečanostima i sl. Stoga on može da otpočne rat i zbog najmanjih trica, kao kakav veseli izlet, a iz pristojnosti će ravnodušno pre-pustiti njegovo opravdanje diplomatskom telu, koje je u svako doba na to spremno.

Da se republikansko uređenje ne bi pobrkalo s demokratskim, kao što se obično dešava, mora se napomenuti sledeće. Oblici države (*civitas*) mogu se podeliti bilo prema razlici u nosiocima vrhovne državne vlasti, bilo prema načinu kako poglavar (bio on ko mu drago) upravlja naredom. Oni prvi oblici su zapravo oblici vladanja (*forma imperii*), i mogućna su svega tri: da vladalačku vlast poseduje ili jedan čovek, ili nekolicina među sobom povezana, ili pak zajedno svi koji čine građansko društvo (*autokratija, aristokratija i demokratija*; vladarska vlast, plemićka vlast i narodna vlast). Oni drugi su oblici upravljanja (*forma regiminis*), a tiču se načina kako se država služi svojom punom vlašću zasnovanom na ustavu (tj. na aktu opšte volje kojim od gomile postaje narod), i u tom pogledu oblik države može biti *republikanski*, ili *despotски*. *Republikanizam* je državni princip koji traži da izvršna vlast u državi budeodeljena od zakonodavne. *Despotizam* postoji tamo gde dr-

— da li rang jednog podanika pred rangom drugoga, priznat od države, treba da prenosi i zastavu, ili da zastava prethodi rangu. — Očigledno je pak da je vrlo neizvjesno, ako je rang vezan za rođenje, hole li se na njim stavliti zastava (okretnost i odanost u službi). To je onda isto kao da je dobro priznanje povlašćenom licu bez kakve zastave (da, ne primjer, bude zapovjednik); a to apšte narodna volja, u prvobitnom ugovoru, koji predstavlja polaznu tačku za svakovo pravo, neće nikada zaključiti. Jer plemić nije samim tim i plemeniti čovek. — Sto se tako službenog plemstva (a tako bi se mogao nazvati rang nekog višeg činovnika stičenih zastupanjem), to ovde rang nije važan kao svojina za dotičnu osobu, nego za samu službu. Da jednakost time nije povredljiva; jer ostvari li dotična osoba svoju službu, ona istovremeno ostavlja i rang i vrata se u narod.

žava samovoljno sprovodi zakone koje je sama dala, odnosno gde se vladar služi javnom voljom kao svojom privatnom. — Od pomenuta tri državna oblika demokratija je, u pravom smislu reči, despotizam, jer ona osniva takvu izvršnu vlast gde svi odlučuju o jednom ili možda protiv jednoga (koji prema tome nije sa tim saglasan), tako da odlučuju svi koji ipak nisu svi. A to znači protivrećnost opštih volje same sa sobom i sa slobodom.

Svaki oblik upravljanja koji nije reprezentativan zapravo je *rugoba*, jer zakonodavac ne može u jednoj istoj osobi biti i izvršilac svoje volje (isto kao što ni kod silogizma opšta istina sadržana u gornjem sudu ne može istovremeno predstavljati supsumciju pojedinačnog slučaja iz donjeg suda pod gornji). I premda su ona druga dva državna uređenja nedostatna utoliko što u izvesnoj meri omogućuju takav način upravljanja, ipak je kod njih bar mogućno da usvoje oblike upravljanja koji odgovara *duhu* reprezentativnog sistema, otprilike onako kako je govorio Fridrik II: da je on samo najviši sluga u državi.¹ Kod demokratskog ustava to je, međutim, nemogućno jer tamo hoće svako da vlasta. Stoga se može reći: što je manja personalna strana državne vlasti, (tj. broj onih koji vladaju) i što je veća reprezentacija, tim državno uređenje više odgovara mogućnosti republikanizma, te ima nade da će se postepenim reformama dotle uzdići. Sa tog razloga u aristokratiji je već teže nego u monarhiji, a u demokratiji je i nemogućno ostvariti ovo jedino potpuno pravno uređenje drugačije do nasilnom revolucionjom. Ali, narodu je do načina upravljanja neuporedivo više stalo nego do oblika države (iako vrlo mnogo zavisi od toga da li ovaj više ili manje odgovara potmenutoj svrsi) mada, ako hoće da se saobrazi pojmu prava, mora ostvariti reprezentativni sistem jer je jedino u njemu mogućan republikanski način upravljanja, bez koga je uprava despotska i nasilna, bilo da je u pitanju koje mu drago uređenje. — Nijedna od starih takozvanih republika nije za to znala, i zbog toga su naprosto morale preći u despotizam, koji je pod vrhovnom vlašću jednog jedinog čoveka još najsnošljiviji.

- Visoki nazivi što se pridaju vladarima (na primer: bosilj ponosnik, predstavnik bosilje vojne na zemlji, zamjenik bosilj), bili su često predmet prekora, kao gruba, zaludivačka laskanja. No meni se čini da to nije opravданo. — Dakle, od toga da bili apiteti mogli učiniti oholim gospodara zemlje, Naprotiv, morali bi ga učiniti skrušenju u duši (ako imam razume, kad što se može pretpostaviti), kada pomisli da je preuzeo službu, odvez krunu sa jednog šešira, da upravlja Hrvatskim pravom, tom nevećom svetinja na zemlji, i da mora biti u neposrednoj blizini lije po-vredio tu zemnicu koja božuje.
- Mallet du Pan se hveli svojim naizgled golijskim, ali šupljim i besadržajnim jezikom, kako je posle više godišnjeg iskušiva došao do uverenja o Islanitosti poznate Pepeova crkvenica. — Neke se ludaci preprije o tome, kakva je uprave nebojša: nebojša le ona kola se nebojša sprovodi. Ako to ima da znači, nebojša sprovo-denja uprava nebojša se provodi, onda le on, po Swiftovim rečima, skrećao crvij-arah. A ako to ima da znači de te takva uprava i po svom obliku nebojša, ti naj-vojne državno uređenje, onda le to iz temelja pogrešno; jer primeri dobrih uprava ne moraju nikako govoriti u prilog načinu upravljanja. — Ko je bolje vladao jednog Tita ili Marka Adrelle, pa ipak je jedan ostavio ka nastednike Domiciana, a drugi Komoda. Da je državno uređenje bilo dobro, nikada se to ne bi moglo desiti, jer je njihova nepodobnoća za tel položaj bila poznata, a i moć vladara bila je u dovoljnoj mjeri da ih odstrani.

Drugi definitivni član večnoga mira

Medunarodno pravo treba da se osniva na federalizmu slobodnih država

Narodi, kao države, mogu se posmatrati kao pojedinci koji se u svom prirodnom stanju [tj. u stanju nezavisnosti od spoljašnjih zakona] uzajamno vredaju već time što žive jedni uz druge i od kojih svaki, u interesu sopstvene sigurnosti, može i treba s pravom tražiti od drugoga da stupi u uređenje slično građanskom, u kome će svakome biti zagarantovano pravo. To bi bio savez naroda, koji ipak ne bi morao biti međunarodna država. I u tome bi upravo ležala protivrečnost: svaka država, naime, uključuje odnos višega (zakonodavca) prema nižemu (onome koji sluša, narodu), pa bi više naroda u jednoj državi sačinjavalo samo jedan narod, a to se protivi pretpostavci (jer mi baš imamo u vidu pravo pojedinih naroda u međunarodnom odnosu, ukoliko ti narodi čine različite države, a ne naroda stopljenih u jednu državu).

Baš kao što mi s dubokim prezirom gledamo na pri-
vrženost divljaka njihovoj bezakonskoj slobodi — radije da
se bez prestanka glože nego da se pokore zakonitoj sili koju
bi sami konstitulsali, pa tako, dakle, više volje maštiti slo-
bodu nego razumnu — i smatramo je za surovost, neote-
sanost i životinjsko uniženje čoveka, tako bi isto, moglo bi
se pomisliti, obrazovani narodi (svaki za se okupljen u
svojoj državi) morali požuriti da što pre izadu iz tako zao-
stalog stanja. Umesto toga, međutim, svaka država hoće da
pokaže svoje veličanstvo [jer narodno veličanstvo je besmi-
slen izraz] baš time što nije podređena nikakvoj spoljašnjoj
zakonskoj sili, a sjaj državnog poglavara ogleda se u tome
što mu stoje na raspolaganju mnoge hiljade ljudi spremne
da se žrtvuju za stvar koja ih se ništa ne tiče, a da se pri
tom on sam ne izlaže nikakvoj opasnosti. Razlika između
evropskih i američkih divljaka leži uglavnom u tome što
su neka plemena ovih poslednjih pojedena od svojih ne-
priatelja, dok oni prvi umeju da svoje pobeđene protivnike
upotrebe mnogo bolje nego kao jelo, oni će pomoći njih
radije povećati broj svojih podanika, a time i količinu oruđa
za nove i veće ratove.

S obzirom na zločudnost ljudske prirode što otvoreno izbija u slobodnom odnosu među narodima (dok je u građanskom zakonskom poretku, usled pritiska uprave, vrlo prikrivena), čudno je zaista što reč *pravo* nije mogla biti potpuno izbačena iz ratne politike kao cepidlačenje i što se još nijedna država nije odvažila da se javno založi za takav stav. Još uvek se iskreno navode *Hugo Grotius, Pufendorf, Vattel i dr.* (sve vajni tešitelji) za opravdanje rata-nog napada, premda njihov kodeks, bilo da je sastavljen filozofski, bilo diplomatski, nema i ne može imati ni najmanje zakonske snage (jer države kao takve ne podležu

140

zajedničkoj spoljašnjoj prinudi). Nema primera da se jedna država ikada dala skoliti argumentima, poduprtim svedočanstvima tako važnih ljudi, da odustane od svoje namere. — To poštovanje što ga svaka država odaže pojmu Prava, bar na rečima, dokazuje ipak da čovek poseduje jednu duboku, iako zasada uspavanu, moralnu obdarenost koja će pobediti princip zla u njemu (a ovaj se ne može poreći) i dati mu nade da to očekuje i od drugih. **Jer inače**, države željne rata ne bi reč pravo ni uzimale u usta, osim da sa njom teraju šegu, kao onaj galski vladar koj je izjavio: »Priroda je jačega obdarila tom prednošću što mu se slabiji mora pokoravati.«

Države, međutim, ne mogu tražiti svoje pravo posredstvom procesa, kao na sudu, nego samo ratom i njegovim srećnim završetkom, *pobedom*, a takvim načinom ne može da bude konačno rešeno na čijoj je strani pravo, pošto se mirovnim ugovorom doduše toga puta završava rat, ali ne i ratno stanje, jer se uvek nalazi nov izgovor za sukob (a ratno se stanje ne može nazvati ni prosto nepravednim, jer je tu svak sudija u svojoj stvari). Isto tako, za države po međunarodnom pravu ne može važiti isto što i za pojedinca u bezakonskom stanju, po prirodnom pravu, tj. da treba izaći iz takvoga stanja (jer kao države one već imaju iznutra pravno uređenje, te su van dohvata spoljajšnje prinude, koja bi ih prema svojim pravnim pojmovima hteća podvesti pod jedno šire zakonsko uređenje). Kako, međutim, um sa najvišeg prestola moralne zakonodavne vlasti apsolutno proklinje svaki rat kao pravni postupak, zahtevajući, naprotiv, kao najneposredniju dužnost, mir koji se bez međunarodnog ugovora ne može ni stvoriti ni osigurati — to je potreban jedan savez naročite vrste, koji bismo mogli nazvati *savezom mira* (*foedus pacificum*). Taj savez bi se od ugovora o *mиру* (*pactum pacis*) razlikovao po tome što ovaj poslednji hoće da okonča samo jedan rat, a onaj prvi sve ratove, zauvek. Savez ne ide za tim da se domogne kakve moći za državu, nego isključivo da održi i osigura slobodu svake pojedine države, kao i drugih država u savезu, a da se ipak nijedna od njih ne potčini javnim zakonima i njihovoj prudnoj sili (kao što je to slučaj kod ljudi u prirodnom stanju). — Može se pokazati da je ova ideja federaliteta, koja bi trebalo postepeno da zahvati sve države i da tako dovede do večnog mira, izvodljiva (objektivno realna). Kada bi kojom srećom nekom moćnom i prosvetrenom narodu pošlo za rukom da obrazuje republiku (a ona po svojoj prirodi mora biti sklona večnom miru), onda bi ona postala središte federalnog ujedinjenja za ostale države koje bi joj se priključile i tako osigurale slobodu, shodno ideji međunarodnog prava. A taj bi se savez, daljim prisajedinjavanjima te vrste, postepeno sve više proširivao.

Razumljivo je kad jedan narod kaže: »Ne treba da bude rata između nas, jer mi želimo da se formiramo u dr

žavu, tj. da sebi postavimo najvišu zakonodavnu, upravnu i sudsku vlast, koja će naše sporove rešavati mirnim putem.“ — Ali kada ta država kaže: »Neka ne bude rata između mene i ostalih država, premda ja ne priznajem zakonodavne vlasti koja će zajemčiti meni moje pravo, a ja njoj njen«, onda je uopšte nerazumljivo na čemu ja zasnivam poverenje u svoje pravo: da li na surogatu građanskog društvenog saveza, to će reći federalizmu, koji, da bi uopšte imao nekog smisla, um nužno vezuje za pojam međunarodnog prava.

Pojam međunarodnog prava kao prava na rat nema zapravo nikakvog smisla (jer bi to onda značilo da ono krojí pravdu na osnovi jednostranih maksima silom, a ne na temelju opštеваžećih spoljašnjih zakona, koji ograničavaju slobodu svakog pojedinca), te bi se pod njim moglo razumeti samo ovo: sasvim je pravo da se ljudi koji tako misle međusobno zatru i na taj način nađu večni mir u prostranom grobu što će prekriti sve strahote nasilja zajedno s njihovim začetnicima. — Kad je reč o međusobnom odnosu država, um zna samo jedan put za izlazak iz bezakonskog stanja neprekidnog rata: da se države, isto kao i pojedinci, odreknu divlje (bezakonske) slobode, da se prilagode javnim prinudnim zakonima, te da tako obrazuju međunarodnu državu (*civitas gentium*) koja će se, naravno, sve više širiti dok naposletku ne obuhvati sve narode na zemlji. Ali kako to one, prema svom shvatanju međunarodnog prava, nikako ne žele, odbacujući time *in hypothesi* ono što je *in thesi* ispravno, to se na mesto pozitivne ideje jedne svetske republike može postaviti (ako ne želimo da nam sve propadne) kao *negativni* surogat samo jedan sve širi, postojan savez koji odbacuje rat i koji će zaustavljati bujicu protivpravnih neprijateljskih sklonosti; no uz stalnu opasnost da bi one mogle provaliti (*Furor impius intus — ferment horridus ore cruento — Bezbožni ratni bes ... sipa užasno iz krvожedne qubice. Vergiliјe.*).

Treći definitivni član večnoga mira

Pravo građana sveta treba da se ograniči na uslove opšteg hospitaliteta

Ni ovde, kao ni u prethodnim članovima, nije reč o filantropiji, nego o *pravu*, te prema tome *hospitalitet* (go-

* Po završenom ratu, pri sklapanju mira, bilo bi uresno za svaki narod da se posje
blagodarstveni proglaši i dan pokajanja, kada će se uime države tražiti milost božiju
za velika prepođenja za koja je ljudski rod još uvek kriv, jer neće da se povljuje
nekivakom zakonskom uređenju u odnosu na druge narode, već se, ponognan na svoju
nezavisnost, radile laca varvarskog sredstva rata (kojim se ne rešava baš ono što
se traži, neima prs o avake države). Blagodarstvo za vreme rala povodom neke
pobjede, himne koje se (tako se kaže pravo izraziti) pjevaju Beogradu nad vojskama,
staju u Izgrađeni autoritati i s moralnom idejom oca čovečanstva, jer osim rev-
nodušnosti u pogledu načine nekoj narodu u međusobnom odnosu nistinu da estro-
re svoga prava te koji je dovoljno željester, izražavaju još i sadost zbog uništavanja
velikih broja ljudi odnosno obuhvaćajući i život i mrtvinu.

stoprimstvo) znači pravo svakog stranca da u slučaju dolaska na tle nekog drugog ne bude od ovoga primljen neprijateljski. To mu se pravo može uskratiti ako s tim nije skopčana njegova propast. No dok se mirno vlada na svom mestu, ne sme biti susretan neprijateljski. Taj se zahtev ne može postavljati na osnovu prava *gostoprivmstva* (jer bi se za to tražio poseban dobrotvorni ugovor, po kome bi on na izvesno vreme postao ukućanin), već na osnovu prava posete, koje pripada svim ljudima kao društvenim bićima. Jer, svi oni zajednički imaju pravo na zemljiniu površinu, na kojoj se, pošto je loptasta, ne mogu rasuti u beskonačnost, već jedan mora trpeti drugoga kraj sebe, i niko prవobitno nema više prava da bude na jednom mestu zemlje nego drugi. — Nenastanjeni delovi zemljine površine, kao što su mora i pustinje, rastavljaju duduše ovu zajednicu, ali ipak brod ili *kamila* (puštinjski brod) omogućuju da se ljudi jedni drugima približe preko ovih predela bez gospodara i da svoje zajedničko pravo na zemljiniu površinu iskoriste za uspostavljanje međusobnog saobraćaja. Kada negostoljubivi stanovnici morskih obala, na primer Berberi, otimaju brodove u priobalskim morima ili brodolomce odvode u ropstvo, ili kada se stanovnici peščanih pustinja, arapski beduini, približuju nomadskim plemenima smatrajući svojim pravom da ih pljačkaju, onda se taj divljački postupak protivi prirodnom pravu. Ali se zato ni pravo stranih došljaka na hospitalitet ne proteže dalje od pokušaja da se uspostavi mogućnost saobraćaja sa starosedeocima. — Na taj način mogu i najudaljeniji narodi sveta doći do mirnih uzajamnih odnosa, koji će naposletku postati javnopravni i tako konično ljudski rod još više približiti stanju svetskograđanskog uređenja.

Uporedi li se sa tim *negostoljubivi* postupak civilizovanih, naročito trgovačkih država na našem kontinentu, zaključiće se da je nepravda koju one čine kada posećuju (odnosno, što za njih isto znači, osvajaju) strane zemlje i narode, strahovito velika Amerika, crnačke zemlje, Monlučka ostrva. Kap itd. bili su za njih, u vreme otkrića, zemlje koje nikome ne pripadaju, jer o starosedeocima uopšte nisu vodili računa. Pod izgovorom da im je jedina namera osnivanje trgovačkih stovarišta, oni su u Istočnu Indiju (Hindustan) doveli strane ratničke narode, a zajedno s njima uspostavili su i ugnjetavanje domorodaca, podbadanje raznih tamošnjih država na ratove bez kraja i konca, glad, pobunu, verolomstvo i kako već ne glasi ta litanijska zala od kojih trpi ljudski rod.

Stoga su Kina* i Japan (*Nipon*), posle iskustva s ovim gostima učinili mudro: Kina što im je dozvolila prilaz,

* Da bismo ovu veliku državu obeležili onim imenom kojim se ona sama naziva, inače Kina, a ne Sina ili kakav drugi tome srednji glas, potrebito je samo pogledati Georgijusov *Alphaberum Tibetanum*, str. 651—654, naročito nota b. dole. — Prema napomeni Petrogradskog profesora Fischer-a ova zemlja nema zapravo određeno ime, kojim se sama zove. Još ponajčešće je ime kin. ti. zlate, koje Tibetani označavaju rečju ser, pa zato se kineski car i zove kralj zraca, tj. kralj "Kosjalin".

ali ne i ulaz u zemlju, a Japan što je dozvolio pristanak uz obalu samo jednom malom evropskom narodu, Holanđanima, isključujući, međutim, i njih od zajednice s domoricima, kao da su zarobljenici. Pri tome je najgore (ili, posmatrano sa stanovišta moralnog sudije najbolje) što im ni to nasilje ne pruža nikakvo zadovoljstvo, što se sva trgovačka društva nalaze na rubu propasti, što Šećerna ostra, to leglo najokrutnijeg i najsmišljenijeg ropstva (kako se može zamisliti) ne donose pravu dobit, već jedino posrednu, ukoliko služe ne baš pohvalnoj nameni da obrazuju mornare za ratne flote i da time omogućuju rat u Evropi. A sve to čine one sile koje se svojom pobožnošću busaju u prsa i, premda su do grla ogreze u nepravdi, hoće još da ih smatraju za izabranice pravdoljubivosti.

No, kako se među narodima na celoj zemlji razvilo jedinstvo (u užem ili širem smislu) do te mere da se povreda prava izvršena na jednom mestu na zemlji oseća na svim drugim mestima, samim tim ideja o pravu građana sveta nije nikakva fantastična i nastrana pravna zamisao, već je u nepisanom kodeksu i državnog i međunarodnog prava nužna dopuna za javno pravo čoveka uopšte, a time i za večni mir. I samo pod tim uslovom mogli bismo se podići da mu se neprekidno približavamo.

Prvi dodatak

O garantiji večnog mira

To jemstvo (garantiju) ne daje niko manji do velika umetnica priroda (*natura daedala rerum*), u čijem se mehaničkom toku jasno razabire svrhovitost kojom ona ljudi, i mimo njihove volje, kroz neslogu vodi slozi. Mi je zovemo

zemlje na svetu. Ta reč verovatno u samoj zemlji glasi *chin* (chin), ali su je italijanski misjonari zbog guturalnog glasa, možda, izgovarali kao *kin*. — Otuda se vidi da je zemlja koju su Rimljani nazivali *serskom zemljom* (*zemliom Serar*) bila Kina. Kako je svila u Evropi stizala preko *Velikog Tibeta* (a daleko verovatno preko *Malog Tibeta*, *Buhare* i *Persije*), to je bilo povod za mnoga razmišljanje o stariji ove neobičnoj zemlji, u poređenju sa Hindustanom, pa preko Tibeta i sa Japanom. Međutim, Ime Sina ili Čina, kako navodno susedi nazivaju tu zemlju, ne omogućuje nikakve zaključke. — Možda bi se i prestara zajednica Evrope s Tibetom, iako ona nikada nije bila dovoljno priznata, mogla razvjetiti iz onoga što nem je o tome sačuvao Hesychius, naime po uziku Kovš "Opuzč" (Konks Ompraks) hijerofanata u eleuzijskim misterijama (V. Putovanje Anaharza mladež, 5. deo, str. 447 i dalje). — Jer, prema pomenutom Georgijusovom *Alphabetum Tibetanum*, reč *Concio* znači bog, a ona je upadljivo slična reći konks. *Pan-cio* (ib str. 520), što su Grči tako mogli izgovarati kao pak, znaci *promulgator legis*, tj. bogatstvo, rasprostranjeno u celoj prirodi (zlatu i Ceresi, str. 177). Om, pak, što La Kroz predvodi sa *benedictus*, *благословен*, može, primenjeno na božanstvo, značiti jedino blaženi, str. 507. Otac Fr Horatius dobio je od tibetanskih *lame*, koje je češća pitalo što razumeju pod bogom (*Concio*) uvek isti odgovor: „To je stup svih svecih“ (ti, blaženih duša, koje su se, ponovnim radenjem u simboli lamazma, posle mnogih seoba kroz razna tela, naposletku povratili u božanstvo i preobrazile se u *burghane*, tj. bila dostojna obožavanja, str. 223). Prema tome bi ona tajanstvena reč konks ompraks imala da znači: *sveti* (konka), *blaženo* (om) i *mudro* (pak) najviše hice, raspreteno po celom svetu (personalifikacija prirode), a upotrebljavana u grčkim misterijama verovatno je za posvećene bila izraz monoteizma, nasuprot politeizmu naroda; premda je Horatius (na nov. mestu) u tome video izraz nekog ateizma. — Na pomenuti način može se objasniti kako je ona tajanstvena reč došla preko Tibet. Grčima, a time se ujedno, obrnuto, može objasniti i kako je vrlo dawno bio uspostavljen promet Evrope s Kinom, preko Tibeta, možda još ranije nego sa Hindustanom.

sudbinom, ukoliko se u njoj sve to događa pod prinudom jednog, po svojim zakonima delovanja, nama nepoznatog uzroka, a *providenjem*, ukoliko nam svršishodnost sveta nameće misao o dubljoj mudrosti nekog višeg uzroka koji je upravljen ka objektivnoj krajnjoj svrsi ljudskog roda i koji unapred određuje taj svetski tok. Ni po najuspelijim ustrojstvima prirode (Kunstanstalten) ne može se to providje saznavati, niti se može ma šta o njemu zaključiti, već ga jedino (kao što je to uvek kada se radi o odnosu stvari prema njihovoj svrsi) možemo, a i moramo, u *mislima dodati*, da bismo tako o njemu stekli neki pojam po analogiji s postupcima ljudi (Kunsthändlungen). Predstava o odnosu i slaganju providjenja sa (moralnom) svrhom koju nam um neposredno propisuje jeste ideja koja je teorijski doduše preterana, ali je praktično (npr. da se pomenuti mehanizam iskoristi u vezi s pojmom dužnosti večnoga *mira*), dogmatična i po svojoj realnosti svakako osnovana. — Kada se, kao ovde, radi samo o teoriji (a ne religiji), onda je s obzirom na ograničenost ljudskog uma — koji se u pogledu odnosa uzroka i posledice mora držati u granicama mogućnog iskustva — upotreba reči *priroda* prikladnija i skromnija nego neki izraz koji bi označio neko za nas saznavati.

* U suštini mehanizma prirode, a tu spada i čovek kao čulno biće, ispoljava se jedan osnovni oblik koji možemo razumeti samo tako da u njemu vidimo unapred određenu svrhu stvoritelja sveta. To predodređenje zovemo uposte (botaničkim) providjenjem. Ono je stvaralačko (providentia conditoris: samel iuxit, temporis partit) Avgustin, kada je reč o početku sveta; upravljačko (providentia gubernatrix) uzniklko Ida za tim da odriči tok prirodnog zbijanja prema opštim zakonima svršishodnosti; vrdilačko (providentia directrix), kada vodi prema posebnim svrham koje čovek nije u stanju da predviđe, već samo po uspešnosti da nastavi. Neizrad, ako je reč o pojediničnim dogadjajima, kao na botaničkim svrham, to je zoveno više providjenjem, već volontom božjim (directio extraordinaria). Po kako ona stvarno ukazuje na čuda, premda se ti događaji ne zovu. Tada je druskost čoveka to što je želi saznavati, kada taliku. Jer nastođanje da se na osnovu jednog pojedinačnog događaja izvede poseben princip dejstvujućeg uzroka (tj. da je taj događaj svrha, a ne samo priroda mehanička sporedna posrednica neke druge, nema mirisna nepravilnost svrhe) potvrđuje negovu besmislenost i našu preferenciju uobrazbenosti. Ma tako način reči, da se našim bio pobojem i skrenjem, iste le talu podela providjenje pismatnog s različitim skrivenim, to će reći s obzirom na predmete u svetu kojih se rade, na našu i posebnu, pogrešnu i sama sebi protivrečnu (nai Drimer, da se ono dodate stara o održanju svih vrsta živih bića, ali da jednake prepusta slučaju). Jer, mi zovemo providjenje opštim baš zato da se naredna pojava ne shvatiti kao izuzetak od pravila. — Verovatno se tu mislio na podenu providjenje s formalne strane, a obziru na način kako ono ostvaruje svoju namenu, naime na redovo (npr. umiranje i oživljavanje Prirode prema smeni godišnjih doba) i venredno providjenje (kada npr. morske struže nanose drvo na ledene obale, gde ono ne može da raste, za tamošnje stanovnike, koji bez njege ne bi mogli živjeti). — Premda u ovom drugom slučaju možemo se bl dobro objasniti fizičko-mehanički uzrok tih pojava, (npr. time što dveče koje raste na obalama rade u merenog podneblje rada u vodu, a onda ga, recimo, golfska stružna nosi dalje), iako ne smemo izgubiti iz vida ni telesni uzrok, koji ukazuje na storanje ledne više mudrosti koja vlada nad prirodom — školski pojam božje pomoći III sudjelovanja (concursus), pri delovanju u cutnom svetu, mora se odbaciti. Jer, prvo, samo sebi protivrečiti da se tako razdičiti stvari dogode u međusobnu vezu (gryp has iungere equis — giffone združiti s kostima). Prav, i da oni koji je počuli izraz k svim promenama dopunjile svoje sopstveno predeterminirano providjenje u svetskom toku, kada je to providjenje bilo nepotpuno. Tako nor, raci da je poređ bogu tekar izlečio boleantku, je, kao prvo, po sebi protivrečno, jer *causa solitaria non iuvat*. Bez Bogu, ne bi bilo ni lekara sa avim nještevim lekovima, te tako Bogu treba približati ceo učinku, ako hoćemo da se uzdignemo do najvišeg teorijskog za našu neshvalljivošć priroda. Tii, ceo se učinak mora približati tekaru — ako tu pojavu oblašćavamo u uzročnu mazu, prema prirodnim zakonima. Drugo, pomenuti na način mišljenju lišavati svih određenih prirodnih za prouđivanje jednog efekta. Ali, u morišno-praktičnom pogledu (gde naša težnja potpuno prevaziđa okvir čulnog svata), kada npr. verujemo da će Bog i nedostatke naših sopstvenih pravčnosti nadoknaditi na neki, za nas, neshvalljiv način, samim ako le pri tom naša namera bila iskrena, to jest, da smo teželi za dobroni učinili sve što smo mogli — u tom je slučaju pojam božje pomoći savsim na mestu. Stavši i neophodno potreban. Pri tom se samo po sebi razume da niko ne amu prikušati da dobro delni, kao prirodnji događaj, objesni tom pomoći. Jer bi to znalo pretpostaviti mogućnost teorijskog saznanja načulnoga sveta, što je besmisleno.

Ijivo providjenje. Jer ovim poslednjim čovek sebi drsko stavlja „Ikarova krila“ da bi se približio tajni svojih nedokučivih namera.

Pre nego što pobliže odredimo to jemstvo, biće potrebno da ispitamo prilike koje je priroda pripremila za one osobe koje deluju na njenoj velikoj pozornici, prilike zbog kojih će ona naposletku morati da obezbedi mir, a u sklopu toga i način kojim to ona postiže.

Njena provizorna mera sastoji se u tome: 1) što se pobrinula da ljudi mogu živeti u svim krajevima sveta, 2) što ih je ratom rasterala na sve strane, da tako nasele i krajeve najnepogodnije za stanovanje i 3) što ih je opet ratom prisiliла da stupe u manje ill više ozakonjene odnose. Dostojno divljenja je već samo to što u hladnoj pustoši Ledenog mora raste mahovina koju *irvas* isčeprka ispod snega, da bi sam poslužio kao hrana ili zaprega Ostjacima ili Samojedima; ili što u slanim, peščanim pustinjama živi *kamilia*, koja je upravo kao stvorena za putovanja kroz pustinje, da ove ne ostanu neiskorišćene. Još se jasnije ispoljava svrhovitost u prirodi kada se uoči da na obalama Ledenog mora, osim životinja s krznom, žive još i morževi, morski konji i kitovi, čije meso za tamošnje stanovnike predstavlja hranu, a ulje ogrev. No najveće udivljenje izaziva brižljivost prirode što ovim pustim krajevima daje naneseno drvo (a da se upravo i ne zna otkuda ono dolazi), jer bez toga materijala ljudi ne bi mogli graditi prevozna sredstva, ni oružje, niti kolibe za stanovanje. Imajući tako punе ruke posla u borbi sa zverima, oni žive u međusobnom miru. — Međutim, ono što ih je tamo oteraо verovatno je bio samo rat. Prva životinja koju je čovek ukrotio i pripratio u doba naseljavanja zemlje i koja mu je služila u ratu jeste konj. Slon dolazi kasnije, u razvijenije doba, kada već postoje države. Tako se isto i veština da se seju izvesne vrste trava, za koje sada više i ne znamo kako su isprva izgledale, a koje danas zovemo žitom, kao i umnožavanje i oplemenjivanje raznih vrsta voća presadijanjem i kalemljenjem (za Evropu dolaze, možda, u obzir samo dve vrste: divlja jabuka i divlja kruška) mogla roditi tek u vreme kada su već bile obrazovane države, u kojima je postojala zemljšna svojina. Pre toga ljudi su živeli slobodno i bez zakona, kao lovci*, ribari i pastiri, sve dok nisu s vremenom postali poljodelci, pa su onda otkrili so i železo, možda prva dva artikla tražena na sve strane u trgovачkom prometu raznih naroda. Time su za njih stvoreni mirni odnosi te je tako na-

* Od svih životinja lovački život je nesuslovno u najvećoj protivrečnosti sa civilizovanim državnim ure enjem Jer, pošto tu porodice moraju da žive svaka za sebe, one uskoro postaju jedna drugoj ruđe, rasute po prostorijem šumama, a to leko dovodi do nepristoljih odnosa, zbog toga što je svakoj od njih potrebno mnogo prostora da pribavi sebi hrani i oreštu. — Noveva krvna zabranu (t knj. Moja, gl. 3. st. 4—5), bila je često ponavljana, pa je, štavši, docnije bila postavljena i kao uslov hričamima novoprdošim iz poganskih — premda iz obzra prema pokrštanim. Jevrejima (Djela apostolska, XV, 20, XXI, 25) — i znatno je, kako izgleda, prvo bitno, zabranu lovečkog života. Jer, pri takvom načinu života, često se dežava da ljudi moraju da jedu prešno meso, te tako robenja koji se odnosi na meso znači, ujedno, i zabranu potrošenog načinu života.

stupilo stanje sporazumevanja, u okviru zajednice, a i mirnih odnosa čak i među udaljenijim narodima.

Priroda, koja se pobrinula za to da ljudi mogu da žive svuda na zemlji, istovremeno je, mada protiv njihove volje, i despotski htela da oni treba svuda da žive. Da bi to postigla, ona nije u njima, kao pretpostavku za to, stvorila pojam dužnosti (koji bi ih obavezao preko nekog moralnog zakona), već je za tu svrhu izabraša rat. — Jer, mi vidimo narode koji imaju zajednički jezik, pa prema tome i zajedničko poreklo, kao što su *Samojedi* na Ledenom moru, s jedne strane, i jedan narod sa sličnim jezikom u *Altajskom* gorju, dvesta milja daleko, s druge strane, dok se među njih uklještio jedan strani, to jest mongolski konjanički, dakle ratnički narod, i tako jedan deo njihovog plemena potisnuo daleko u puste krajeve, kuda oni sami od sebe sigurno nikada ne bi otišli.* Isto su tako, od sada dalekih ali jezički srodnih *Mađara*, *Fince*, zvane *Lapi*, rastavili gotski i sarmatski narodi, kada su provalili među njih. A šta je drugo moglo oterati *Eskime* (te možda prastare evropske pustolove, pleme sasvim različito od ostalih američkih plemena) na severu i *Pešere* na jugu Amerike, čak do Ognjene zemlje, šta drugo do rat, koji služi prirodi kao sredstvo da naseli celu zemlju? Za sam rat nije potreban naročiti povod, on je izgleda nakalemlijen na ljudsku prirodu, te, šta više, važi kao nešto plemenito, na šta čoveka podstiče častoljublje, bez sebičnih pobuda. Tako je došlo do toga da se *ratnička hrabrost* smatra (kod američkih divljaka isto kao i kod evropskih, u viteško doba) za nešto od neposredno velike vrednosti, i to ne samo dok rat traje (što bi bilo opravdano), nego i zato da bi bilo rata, pa ga često i započinju samo da tu hrabrost pokažu. Na taj način rat je sam po sebi stekao neko unutrašnje *dostojanstvo*, te ga čak i filozofi uzdižu kao nešto što oplemenjuje čovečanstvo, zaboravljajući pri tom na izreku onog Grka: »Rat ne valja zato što više ljudi pokvari nego što pokvarenih uništi.« — Toliko o tome šta priroda čini da ostvari svoju sopstvenu svrhu, s obzirom na ljudski rod kao životinjsku vrstu.

Sada dolazi pitanje koje zadire u suštinu namere da se dođe do većnog mira: »Šta čini priroda u toj namjeri, to će reći s obzirom na svrhu što je čoveku stavlja u dužnost njegov vlastiti um, odnosno šta čini u pogledu njegove moralne svrhe, i kako ona garantuje da će sve ono što bi čovek po zakonima slobode trebalo da radi, a stvarno ne radi, biti obezbeđeno, a da ni onda kada ga priroda prisili da to uradi njegova sloboda ne bude okrnjena, i to u smislu svih

- Moglo bi se pitati: ako je priroda htela da ove ledene obale ne ostanu nenaseljene, što će bili sa njihovim stanovnicima kada im jednoga dana, kao što se može očekivati, voda više ne bude nositi drvle? Jer, verovatno je da će se nadretkani stanovnici onih delova zemlje u kolima vlažne umjerene klime umeti bolje upotrebite divo što raste na obalama njihovih reka, te neće dozvoliti da ono pada u reke i da ga voda oni u more. Ja na tu odgovaram: stanovnici cak reku Obu, Jeniseja i Lene dostavljaju im ga putem trgovine, u zaštu nu pružavajući joj onlj-skok porekla, jer je životinjsko carstvo jako bogato ne denum morskih obala a - all samo onda, kada ih priroda prethodno bude prisilila da uspostave nur

triju odnosa javnoga prava: *državnog, međunarodnog i prava građana sveta.* — Kada za prirodu kažem: ona hoće da se desi ovo ili ono, onda to ne znači kao da nam ona nameće dužnost da to učinimo (jer to može samo slobodan praktični um čovekov), nego to ona sama čini, hteli mi to ili ne (*fata volentem ducunt, nolentem trahunt* — onoga koji je voljan, sudbina vodi, a onoga koji se opire, vuče — Prev.).

1. Kada jedan narod unutrašnjim razmiricama i ne bi bio primoran da se potčini prirodi javnih zakona. ipak bi ga na to prisilio spoljašnji rat. Jer svaki narod, prema napred pomenutom ustrojstvu prirode, nalazi pred sobom drugi narod koji ga potiskuje i protiv koga mora iznutra da se organizuje u državu ako hoće da mu se suprotstavi kao spremna sila. Republikansko uređenje je jedino koje potpuno odgovara ljudskom pravu, ali ga je vrlo teško stvoriti, a još teže održati, tako da mnogi tvrde kako bi to morala biti država *andela*, jer ljudi sa svojim sebičnim sklonostima nisu dorasli za uređenje tako uzvišenog oblika. Ali tu piskače priroda u pomoć uvaženoj, na umu zasnovanoj, opštoj volji koja je u praksi tako nemoćna, i to baš onim istim sebičnim sklonostima, tako da sada zavisi jedino od dobre državne organizacije (a za to su ljudi svakako sposobni) da one sile ljudskih sklonosti upravi jedne protiv drugih i da time njihovo uzajamno razorno dejstvo zaustavi ili potpuno poništi. Konačni ishod za um ispada takav kao da te sile uopšte i ne postoje, te tako čovek, iako nije dobar u moralnom smislu, postaje ipak silom prilika dobar građanin. Problem osnivanja države može se rešiti, ma kako to grubo zvučalo, i za sam narod davola (samo ako imaju razuma), a rešenje glasi ovako: »Gomiliu razumnih bića, koja kao celina traže opšte zakone u interesu svog opstanka, a od kojih svaki pojedinac želi potajno da im izmakne, tako organizovati i dati im državno uređenje da njihovi privatni stavovi, međusobno oprečni, budu jedni drugima prepreka, te da rezultat njihovih javnih postupaka bude isti kao da takve rđave namere uopšte nisu ni imali.« Takav problem mora biti *rešiv*. Jer, taj zadatak ne traži da znamo kako se ljudi moralno poboljšavaju, nego samo to kako se mehanizam prirode može kod njih iskoristiti da bi se oprečnost njihovih nemiranjivih raspoloženja u jednom narodu upravila tako da se oni sami među sobom prisile na pokoravanje zakonima i da nužno uspostave stanje mira u kome će važiti zakoni. I u postojećim, još vrlo slabo organizovanim državama vidimo da su one u svojim spoljašnjim postupcima ipak vrlo blizu tome što propisuje ideja prava, premda to zaceleo ne dolazi od njihove unutrašnje moralnosti — kao što se uopšte ne može očekivati da dobro državno uređenje dolazi od moralnosti, nego baš obrnuto, da dobro uređenje omogućuje dobro moralno vaspitanje naroda. Um može dakle da iskoristi mehanizam prirode slu-

žeći se sebičnim sklonostima čovekovim (a one, razumljivo, dolaze u spoljašnji sukob) kao sredstvom za ostvarenje svoje prave svrhe, to jest pravnog propisa, i da na taj način, koliko to stoji do same države, unapredi i obezbedi unutrašnji i spoljašnji mir. — To znači ovo: Priroda nemovno hoće da pravo odnese konačnu pobedu. Ako se propusti da se tu što uredi, učiniće se to naposletku samo od sebe. Mada s velikim nezgodama. — »Odveć snažno savijena trska puca, a ko hoće previše, naće ništa.« (Bouterwek)

2. Ideja međunarodnog prava prepostavlja da postoje mnoge susedne države, nezavisne i odvojene jedna od druge. I premda takvo stanje znači već samo po sebi rat (ako federalivna zajednica država ne spreči da planu neprijateljstva), ipak je i ono, prema ideji našeg umu, bolje no to da jedna od država svojom moći nadvise ostale i da se one pod njenom vlašću stope u univerzalnu monarhiju. Jer, što je obim vlasti veći, dejstvo zakona postaje slabije, a bezdušni despotizam, pošto iskorenji klice dobra, pada naposletku u anarhiju. Međutim, svaka država (ili njen poglavar) želi da postigne trajan mir na taj način što će, po mogućnosti, zavladati celim svetom. Ali priroda hoće drukčije. — Dva su sredstva kojima se ona služi da spreči mešanje народа i da ih odvoji jedne od drugih. To su razni jezici i različite religije.* U toj različitosti krije se, doduše, sklonost ka međusobnoj mržnji i izgovor za rat, ali ona ipak, razvijanjem kulture i postepenim zblžavanjem ljudi, vodi većoj saglasnosti u principima i sporazumevanju u miru, koji se neće ostvariti i obezbediti kao onaj despotizam — na groblju slobode — slabljenjem svih sila, već njihovom ravnotežom u najživljoj utakmici.

3. Isto kao što mudro razdvaja narode, koje bi svaka država, pozivajući se čak na međunarodno pravo, htela da ujedini pod sobom Jukavstvom i silom, priroda tako isto, s druge strane, ujedinjuje narode, koje pojam prava građana sveta ne bi dovoljno zaštitio protiv nasilja i rata, služeći se pri tom nihovim uzajamnim koristoljubljem. To je trgovачki duh koji ne može da postoji uporedo s ratom i kojii pre ili kasnije, zavlada svakim narodom. A kako je od svih sredstava kojima država raspolaze novac **zatelo** najpouzdanija *sila*, to je on (a ne, naravno, moralna pobuda) snažan podsticaj za sve države da potpomažu plemeniti mir i da svojim posredovanjem sprečavaju rat svugde u svetu, gde god bi pretila opasnost od njegovog izbijanja, upravo tako, kao da se nalaze u trajnom protivratnom stanju. Jer, veliki se savezi u ratne svrhe mogu po prirodi same stvari stvo-

Različite religije, da čudna li izrazal Upravo tako kao da se Slovani o različitim moralima, lma, istina, raznih načina verovanja, no oni se na istu religiju, vise Isto- rilskih sedmstotina korišćenju za unapređenje vere i njeno naučno priznavanje; tako im i raznih verskih knjiga Izvedenata, vede, kuran itd.), ali postoli samo jedna ista ima i raznih verskih knjiga Izvedenata, vede, kuran itd.), ali postoli samo jedna jedna religija, koja važi za sve ljudi i sva vremena. Svi oni modu sadzati sami, sedstvo za unapređenje religije, koje je slučajno i različito u zavisnosti od mesta i vremena.

riti samo u vrlo retkim slučajevima, a još rede uspeti. — Na taj način, samim mehanizmom ljudskih sklonosti garantuje priroda večni mir; sa sigurnošću, razume se, koja nije dovoljna da se teorijski prorekne kada će nastupiti taj mir. No, praktično ona je dovoljno velika, te nam stavlja u dužnost da radimo na ostvarenju svrhe koja nije puka utvara. Žnost da radimo na ostvarenju te svrhe koja nije puka utvara.

Drugi dodatak

Tajni član večnog mira

Tajni član u raspravama javnog prava, posmatran objektivno, tj. po svojoj sadržini, predstavlja protivrečnost. No, gledan subjektivno — prema osobinama ličnosti koja je diktuje — može da ima smisla, ukoliko bi po mišljenju dotične osobe dovelo u pitanje njenu čast ako bi je javno proglašili za njegovog autora.

Jedini član te vrste sadržan je u ovoj postavci: države naoružane za rat treba da za traže savet u maksimama filozofa o uslovima kojii bi omogućili javni mir.

Može se, međutim, učiniti da je za zakonodavni autoritet države, kojoj naravno treba pridati atribut najveće mudrosti, poniženje to što ona od svojih podanika, u ovom slučaju filozofa, dobija pouku o tome kakva će načela primeniti u postupku prema drugim državama; pa ipak je preporučljivo da tako postupi. Država će ih, dakle, prečutno (smatrajući to tajnom) na to podsticati, a to znači otprilike ovo: ona će ih *pustiti* da slobodno i javno govore o načelima kako se vodi rat i kako se stvara mir (a oni će to činiti i sami od sebe, samo ako im se ne zabrani). Saglasnost države u tom pravcu ne treba da bude naročito utanačena, jer na to obavezuje sveopšti ljudski um, kao moralni zakonodavac. — Time naravno nije rečeno da je država dužna dati prednost načelima filozofa nad mišljenjem jurista, kao predstavnika državne vlasti, nego jedino to da ih je dužna *saslušati*. Jurist, čiji su simboli *terazije* prava, no uz to još i mač pravde, služi se obično ovim poslednjim ne samo zato da od prava otkloni sve strane uticaje nego i zato da i mač stavi u jedan tas, ako ovaj ne bi htio da pretegne (*vae victis*). Jurist, koji i po svom moralu nije istovremeno i filozof, u najvećem je iskušenju da tako i postupi, jer njegova je dužnost samo da primenjuje postojeće zakone, a ne da ispitava treba li te zakone usavršiti. I tako on rang svoga fakulteta, stvarno niži, računa kao viši zbog toga što je uz njega vlast (a to je slučaj i sa ostala dva fakulteta). — Filozofski fakultet stoji ispod ove savezničke sile, na vrlo niskom stepenu. Tako se, npr. kaže da je filozofija samo služavka teologije (a to se isto kaže i za druge dve nauke). Samo se ne vidi „da li ona ide ispred svoje milostive gospode kao njen lučonoša ili iza nje kao njen skutonoša.“

Da će kraljevi postati filozofi ili filozofi kraljevi, to se ne može očekivati, a nije ni poželjno, jer posedovanje vlasti neminovno kvari slobodno umno rasudivanje. Ali da kraljevi i kraljevski narodi — to jest oni koji sami sobom vladaju po zakonima jednakosti — ne dozvole da klasa filozofa iščeze ili učuti, već da je puste da javno govori, to je oboma potrebno za osvetljavanje njihovog posla. A kako je ta klasa po svojoj prirodi nesposobna da se potajno organizuje i kuje zavere, to otpada i svaka sumnja u nju da bi se mogla baviti bilo kakvom propagandom.

PRILOG

I

O nesaglasnosti između morała i politike u pogledu večnog mira

Moral je već sam po sebi praksa u objektivnom značenju kao skup bezuslovno zapovednih zakona po kojima treba da postupamo, pa je očigledan besmisao, pošto smo tom pojmu dužnosti već priznali njegov autoritet, reći da ne možemo. Jer onda taj pojam sam od sebe isпадa iz oblasti morała (*ultra posse nemo obligatur*). Samim tim, ne može postojati spor između politike, kao izvršne pravne nauke, i morała koji je, kao takav, samo teorijska nauka (pri tome ni spor prakse sa teorijom). U protivnom slučaju, moral bi se pod moralom razumeti neka opšta nauka o mudrosti, odnosno teorija maksima po kojima će se birati najpodesnija sredstva da se ostvare namere u sopstvenu korist, a to bi značilo osporavati da uopšte ima morała.

Politika kaže: »*Budite mudri kao zmije!*«; moral tomu dodaje (kao ograničavajući uslov): »*ni nevini kao golubovi*«. Ako oboje ne može da postoji zajedno, u istoj zapovesti, onda zaista postoji sukob politike s moralom. Ali, ako oboje treba da bude bezuslovno ujedinjeno, onda je pojam suprotnosti besmislen, pa se pitanje o tome kako se taj sukob može izgладiti ne može čak ni postaviti kao zadatak. Iako izreka: »*Poštjenje je najbolja politika*«, sadrži teoriju kojoj praksa, na žalost, vrlo često protivreči, ipak je isto tako teorijska izreka: »*poštjenje je bolje od svake politike*«, bez nje uzvišena nad svakim prigovorom, štaviše, ona je skrajno uzvišena nad svakim prigovorom. Štaviše, ona je neophodan preduslov politike. Bog koji čuva granice morała ne uzmiće pred Jupiterom, bogom koji štiti granice sile. Jer, ovaj poslednji još je podložan sodbini, to jest, um nije dovoljno prosvetljen da bi mogao sagledati čitav niz uzroka koji određuju buduće događaje i koji, na osnovu onoga što ljudi rade ili propuštaju, po mehanizmu prirode sa sigurnošću predskazuju srećan ili loš ishod — mada se ljudi na tome nadaju. No o tome šta čovek treba da radi da ne

bi skrenuo s puta kojim mu dužnost (po pravilima mudrosti) nalaže da ide i da bi time ostvario svoju krajnju svrhu. O tome nam um svagda daje dovoljno jasno uputstvo.

Praktičar (kome je moral samo teorija) lišava nas bezutešno naše dobroćudne nade (čak i onda kada priznaje moralne obaveze i sposobnost čoveka da radi u pravcu njihovog ostvarenja), obrazlažući to u stvari time da on iz ljudske prirode vidi da čovek nikada neće hteti ono što se od njega traži da bi se ostvario večni mir. — Naravno, volja svih pojedinaca da žive u zakonskom uređenju na principima slobode (*distributivno* jedinstvo volje svih) nije u tu svrhu dovoljna, već se za to traži da svi zajedno hoće to stanje (*kolektivno* jedinstvo ujedinjene volje). Taj teški zadatak potreban je rešiti i zbog toga da bi se obrazovala jedna celina građanskog društva. A kako se različitim partikularnim htenjima pojedinaca mora pridružiti još jedan uzrok koji će ih — što nijedan sam od njih ne bi mogao — ujediniti da bi se stvorila zajednička volja, to u sprovođenju te ideje (u praksi) treba računati samo na silu kao početak pravnog stanja, a ona će naknadno svojim prinudnim dejstvom stvoriti javno pravo. Ono će, naravno, kao što se već unapred može očekivati, pokazati velika odstupanja od one ideje (u teoriji), jer se, osim toga, ne sme mnogo računati na moralno shvatanje savezodavca: da će on, pošto ujedini pustu gomilu, prepustiti narodu da svojom zajedničkom voljom ostvari pravno uređenje.

To onda znači: ko već jednom ima vlast u svojim rukama, taj neće dozvoliti da mu narod propisuje zakone. Država koja je već dospela u taj položaj, te nije podložna nikakvim spoljašnjim zakonima, neće dopustiti da način kojim ostvaruje svoje pravo nad drugim državama bude u njihovoj nadležnosti. Pa i čitav jedan kontinent, ako oseti svoju nadmoć nad drugim, koji mu inače i ne stoji na putu, iskoristiće sva sredstva da pojača svoju moć time što će ga opljačkati ili čak njime zagospodariti. I dok se, eto, s jedne strane, svi teorijski planovi o državnom, međunarodnom i pravu građana sveta raspršuju u neizvodljive ideale bez stvarne sadržine, dotle se, s druge strane, praksa zasnovana na empirijskim principima ljudske prirode, koja ne smatra za poniranje da iz samog načina kako se u svetu radi crpe pouke za svoje maksime, jedino može nadati da će naći sigurnu osnovicu za svoju zgradu državne mudrosti.

Razume se, ako nema slobode i na njoj zasnovanog moralnog zakona i ako je sve što se događa ili što se može dogoditi, samo goli mehanizam prirode, tada je i čitava politika (kao veština da se taj mehanizam iskoristi za upravljanje ljudima) samo praktična mudrost, a pojam prava samo misao lišena stvarne sadržine. No, ako se pokaže neophodno potrebitim da se moralni zakon poveže s politi-

kom, da se, štaviše, uzdigne na stepen njenog ograničavajućeg uslova, onda se mora priznati da su ta dva pojma spojiva. Ja mogu, istina, da zamislim *moralnog političara*, koji bira principe politike tako da oni mogu postojati uporedo s moralom, ali ne *političkog moralista*, koji kuje moral onako kako je to korisno za državnika.

Moralni političar postaviće sebi ovo načelo: ako se jednom pokažu kakvi nedostaci, bilo u državnom uređenju, bilo u međusobnom odnosu država koji nisu mogli biti sprečeni, onda je dužnost, na prvom mestu, državnih poglavaru da posvete pažnju tome da se oni što pre poprave i saobraze prirodnom pravu, onakvom kakvo stoji u ideji našeg uma kao uzor pred našim očima — pa makar to zahtevalo i žrtve od strane njihovog samoljublja. Kidanje veza državne ili svetske građanske zajednice, još pre nego što postoji bolje uređenje koje će stupiti na mesto staroga, protivi se doduše svakoj politici, a i moralu koji je u tom pitanju saglasan s politikom, pa bi bilo besmisleno tražiti da se pomenuti nedostaci otklene smesta i bez potrebnih obzira. Ali da vlastodržac ima bar trajno u vidu maksimum o neophodnosti takve promene i da se na taj način stalno približava svojoj svrsi, tj. uređenju koje je prema pravnim propisima najbolje, to se zacelo sme od njega tražiti. Jedna država može već stvarno imati republikansku *upravu* iako u njoj još, prema postojećoj konstituciji, postoji *vladarska moć* (despotska vlast), sve dok se narod postepeno ne sposobi da postane pristupačan samoj ideji zakonskog autoriteta. (upravo tako kao da zakoni imaju fizičku moć) i dok se prema tome ne utvrdi da je dorastao za sopstveno zakonodavstvo (prvobitno zasnovano na pravu). Međutim, ako bi narod pod pritiskom lošeg uređenja izazvao *revoluciju* i nezakonitim putem izvojevao zakonitije uređenje, onda u tom slučaju ne bi ipak trebalo smatrati dozvoljenim da se narod vrati na staro uređenje — premda bi za vreme revolucije s pravom bio kažnjen kao buntovnik svak ko bi se njome baktao i istupao silom ili podmuklošću. Što se tiče spoljašnjeg odnosa jedne države prema drugoj, ne sme se od države tražiti da se ona odrekne svog uređenja, makar ono bilo i despotsko, sve dok postoji opasnost da će je druge države odmah progutati (jer je to uređenje ipak zaštita protiv spoljašnjeg neprijatelja). Prema tome, pri sprovođenju gornjeg načela treba dopustiti i odlaganje njegovog ostvarivanja za bolju priliku.*

* To su dopusni zakoni čistegauma, koji dozvoljavaju da se neko nepravde javno-pravno stanje odredi sve dole dok samo od sebe ne sazre za potpuni prevrat ili dok se mimim sredstvima tome ne približi. Jer, mokočivo pravno uređenje, makar ono i u međiboj meri odgovaralo pojmu prava, bolje je ne nikakvo, a takva sudbina (anarhija) može da zadeže prenaloženu reformu — Prava državna mudrost smatraće, da je u sedanjem stanju stvari, zvezom dužnosti da sprovodi reforme u duhu reda javnoga prava, a revolucije, tanto gde ih priroda same izazove, neće iskoristiti da oprobda još veće ugnjetavanje, već će ih shvatiti kao poslužite da sproveđe temeljitu reformu i da stvari zakonsko uređenje zasnovane na principima shibude kroz sedino trajno uređenja.

I premda moralisti koji su skloni despotizmu (i koji u praksi prave omaške) greše na razne načine protiv načela politike (time što suviše naglo preuzimaju mere ili ih preuranjeno veličaju), ipak ih iskustvo stečeno u ovom njihovom sukobu s prirodom mora postepeno izvesti na bolji put. Nasuprot tome, političari koji morališu onemogućuju sa svoje strane da se postigne nešto bolje time što ulepšavaju protivpravne državne principe pod izgovorom da je ljudska priroda *neposobna* za dobro onako kako ga propisuje ideja uma, i na taj način ovekovečuju povredu prava.

Praksa kojom se diže ti političari u stvari je *majstorska*, pri čemu su im sve misli uperene jedino na to kako povlađuju najvišoj viasti (da ne bi promašili svoju privatnu korist) da izneveri narod, a po mogućnosti i ceo državstvo), kada zađu u oblast politike. Jer, kako njihov posao nije da sami mudruju o zakonodavstvu, nego da sprovođe postojeća naredjenja zemaljskog prava, to im uvek postoji ili, kada ovo bude izmenjeno s najvišeg mesta, ono sledeće, i tako je sve u svom odgovarajućem mehaničkom redu. Ali, kada se iz te veštine da se snadu u svakom stanju u njima rodi uobraženje da mogu prema pravnim pojmovima (dakle a priori, ne empirički) suditi o principima državnog uređenja uopšte, ako zatim na sav glas objave da poznaju ljudje (što se, naravno, može očekivati, jer s mnogima imaju posla), ali ne poznaju čoveka i sve ono što se od njega može načiniti (za šta se traži više stanovište antropološkog posmatranja), te se, snabdeveni tim pojmovima, bace na državno i međunarodno pravo kako ga propisuje um — onda taj prelaz ne mogu da izvrše drukčije do u duhu izvrtanja, primenjujući svoj uobičajeni postupak (postupak mehanizma po despotski datim prinudnim zakonima) i tamo gde pojmovi uma poznaju samo zakonsku prinudu zasnovanu na principima slobode, koja tek omogućuje pravo državno uređenje. A tobožnji praktičar misli da može taj zadatok rešiti mimo ideje uma, empirički, ugleđujući se na razna državna uređenja koja su se najbolje održala, ali su u većini slučajeva bila protivpravna. — Načela kojima se on pri tome služi (mada ih glasno ne ispoveda) svode se otprilike na sledeće sofističke maksime:

1. *Fac et excusa.* Uluči zgodnu priliku da samovoljno prisvojiš bilo pravo države nad njenim, bilo nad kojim drugim susednim narodom. Mnogo je lakše i tananije izneti opravdanje i ulepšati *nasilje posle dela* (narocito u prvom slučaju ako je najviša unutrašnja vlast istovremeno i zakonodavna, te joj se valja pokoravati bez razmišljanja) nego pre toga tražiti ubedljive razloge i čekati na protivodake. Već i sama ta drskost stvara izvestan utisak kao da je onaj koji tako postupa stvarno ubeđen u zakonitost svo-

ga postupka, a bog bonus *eventus* je naposletku najbolji pravni zastupnik.

2. Si fecisti nega. Za ono što si sam zgrešio, te si npr. svoj narod doveo do očajanja i tako do ustanka, poreći da je tvoja krivica, pa tvrdi da je svemu kriva upornost podanika ili, ako si se domogao susednog naroda, da je krivica do ljudske prirode, jer čovek je takav: ako ga ne predusretně silom, budi siguran da će on predusresti tebe i da ćeš mu pasti u ruke.

3. *Divide et impera*. To znači: ako ima u tvom narodu nekoliko privilegovanih glavarja, koji su te izabrali samo za svog prvaka (*primus inter pares*), zavadi ih medusobno i odvoj ih od naroda. Pomaži zatim narodu, obećavajući mu vecu slobodu, pa će onda sve bezuslovno zavisiti od tvoje volje. A ako se radi o stranim državama, onda je sejanje razdora među njih prilično pouzdano sredstvo da ih, tobože pomažući slabijoj, potčiniš jednu za drugom.

Ove političke maksime neće doduše nikoga obmanuti, jer su one odreda svakome poznate. Nije u pitanju ni to da se zbog njih treba stideti, kao da je reč o odveć očiglednoj nepravdi. Kako se, međutim, velike sile nikada ne stide suda obične gomile, već samo jedna druge, i kako ih pomenuta načela mogu dovesti u nepriliku samo onda ako promaše a ne ako budu otkrivene (jer što se tiče moralnosti maksima, sve one jednakomisle), to im još uvek preostaje politička čast, na koju mogu sigurno računati — a ona se sastoji u povećavanju moći, ma kojim je putem stekli.*

Iz svih tih krivudanja nemoralnih pravila mudrosti koja ide za tim da ljudi izvede iz prirodnog ratnog stanja i uvede u stanje mira, jasno proizilazi: da ljudi, kako u privatnim, tako i u javnim odnosima ne mogu zaobići pojam prava, te se ne usuđuju da politiku otvoreno grade samo na mudrolijama i da time pojmu javnog prava odreknu svaku poslušnost — što naročito pada u oči u međunarodnom

Premda neki još sumnjuju u izvesnu zlobu ukorenjenu u ljudskoj prirodi, — kbo ljudi koji žive u jednoj državi, te bi unesreće nije hteli da kao točoboj uzrok protiv zakonitih pojava u ljudskom mišljenju navедu i nedovoljno razvijenu kulturu (istrovost), Ipak ta pakost pada u oči sasvim neprikriveno i neoporezivo u spajalištem međusobnom odnosu država. U unutrašnjosti svake države ona je prikrivena pristom građanskih zakona jer se sklonosti građana, da jedni prema drugima budu nastinili, mogućno suprotstavljaju jedna veća sila, to jest državna vlast. Na taj način pribavlja se celini moralni vid (*causae non cause*), a osim toga, sprečavajući da ne izbljavljuje protivzakonske ljudske sklonosti, ona zaista, u velikoj mjeri, olakšava da se moralna sposobnost razvija ka neposrednom poštovanju prava. — Jer, svak o sebi veruje da bi pravo smatralo svetim i verno ga se držao, kada bi to isto mogao učinkoviti od svakog drugog, a to mu država delimično i obezbeđuje. Time je učinjen znatan korak ka moralnosti (iskao sam korak još niže moralnosti), jer čovek biva privržen pojmu dužnosti, bez obzira na to hoće li mu to biti (na neki način) uzvraćeno. ... No, poštu svaki ima o sebi dobro mišljenje, i, istovremeno, pretpostavlja postojanje državnih namera kod svih drugih, to su svi uzajamno osuđuju i osporavaju jedan drugome stvarnu vrednost. (A ondakle to dolazi kada se prirodi čoveka, kao slobodnog bida, ne može pripisati krivica, nećemo raspravljati). Pa kako i poštovanje prema pojmu prava, koga se čovek nikako ne može odreći, najvećim sancionišćem teorije o sposobnosti čoveka da mu se saobrazi, to svak uvida da je dužan činiti sa svoje strane, da što taj pojam traži — bez obzira na to što drugi misle

pravu — već mu ukazuju dužno poštovanje, premda izmišljaju stotine izgovora i zabašurivanja da ga u praksi zaoobiću i da prepredenoj sill pripisu autoritet kao da je izvor i spona svega prava. — Da bi se tom namernom izvitanju učinio kraj (mada tie i nepravdi koja je time ulepšana) i da se pritvorni predstavnici moćnih na zemlji prisile na priznajanje da ne govore u prilog pravu, već sili, od koje su prihvatali ton kao da i sami imaju da tu nešto zapovedaju, biste dobro da se razotkrije obmana kojom oni zavaravaju i sebe i druge i da se pronađe najviši princip usmeren ka večnomu miru, da se, jednom rečju, pokaže: da sve zlo koje mu stoji na putu potiče otuda što politički moralist počinje odande gde moralni političar s pravom završava i što on, podređujući načela svrsi (tj. uprežući konje iza kola), osujeće sopstvenu nameru da politiku dovede u sklad s moralom.

Da bi se praktična filozofija dovela u sklad sama sa sobom, potrebno je najpre rešiti pitanje: da li kod zadataka praktičnog uma treba poći od njegovog *materijalnog principa*, od *svrhe* kao predmeta naše volje, ili od *formalnog*, koji ima u vidu samo spoljašnju slobodu i koji glasi: radi tako kako bi mogao zahtevati da twoja maksima postane opšti zakon (bila svrha koja mu draže).

Ovaj drugi princip mora, van svake sumnje, imati prvenstvo. Jer, kao pravni princip on je bezuslovno nužan, dok je onaj prvi nužan samo onda ako se prepostavite empirički uslovi postavljene svrhe, tj. ako je njegovo ostvarenje mogućno. Pa čak i kad bi ta svrha (npr. večni mir) bila i naša dužnost, ipak bismo i nju morali izvesti iz formalnih principa, maksima spoljašnjeg postupanja. — Prvi od ovih je princip *političkog moralista* (odnosno problem državnog, međunarodnog i prava građana sveta) i sam je *zadatak iz veštine* (*problema technicum*). Drugi, međutim, kao princip *moralnog političara*, za koga on predstavlja *zadatak iz morala* (*problema morale*), razlikuje se od prvog kao nebo od zemlje po načinu kako vodi večnom miru, koji mi ne želimo samo kao fizičko dobro, nego i kao stanje što proističe iz priznavanja dužnosti.

Za rešenje prvog problema, to jest problema državne umešnosti, traži se dobro poznavanje prirode, kako bi se njen mehanizam mogao iskoristiti za pomenutu svrhu. Pa ipak je sve to neizvesno s obzirom na večni mir kao krajnji rezultat te umešnosti, uzeli mi ma koji od navedena tri dela javnog prava. Neizvesno je na koji je način lakše na duže vreme održati narod u državi u poslušnosti i napredovanju istovremeno: da li strogosć, ili mamcem baćenim njegovoj suleti, da li vrhovnom vlašću jednog čoveka ili udruženim snagama nekolikicne poglavara, možda samo člunovničkim plemstvom ili vlašću celog naroda. Za sve vrste uprave (izuzev jedino pravu republikansku, koja, međutim, može pasti na um samo moralnom političaru), istorija nam

daje suprotne primere. — Još nesigurnije je *međunarodno pravo*, izgrađeno tobože na temelju statuta prema ministarskim planovima, jer ono odista predstavlja samo reč bez stvarne sadržine i zasniva se na ugovorima koji u istom onom aktu kojim su zaključeni sadrže prikrivenu nameru da budu pogaženi. Tome nasuprot, rešenje drugog problema, tj. *problema politike*, nameće se tako reći samo od sebe, za svakoga je očigledno: izlaže sramoti svako lukavstvo i pri tom vodi pravo svrsi. No mudrost nas podseća na to da mu ne treba prilaziti prenagljeno i silom, nego da mu se treba, kad god to povoljan sticaj prilika dopusti, neprestano približavati.

To, dakle, znači: »Težite pre svega za carstvom čistog praktičkog uma i za njegovom pravdom, pa će vam vaša svrha (blagodet večnog mira) sama od sebe pasti u deo.« Jer, moral ima tu karakterističnu osobinu, i to u pogledu njegovih načela javnog prava (a time i politike koja se može a priori saznati), da ukoliko svrhu čini manje zavisnom od fizičke ili moralne prednosti, utoliko se upravo svrhu sa tom prednošću više podudara. To dolazi otuda što baš a priori data opšta volja (u jednom narodu ili u međusobnom odnosu raznih naroda) jedina odlučuje o tome šta je među ljudima pravo. A ta ujedinjena volja svih može, samo ako se na delu dosledno postupa, da prouzrokuje ujedno i po mehanizmu prirode dejstvo za kojim težimo i da tako pribavi efekat pojmu prava. — Tako, na primer, jedno načelo moralne politike glasi: narod treba da se udruži u državu isključivo prema pravnim pojmovima slobode i jednakosti. Taj se princip osniva na dužnosti, a ne na mudrosti. I sada, neka politički moralisti mudruju do mile volje o prirodnom mehanizmu ljudske gomile organizovane u društvo i neka govore kako će on obesnažiti pomenuta načela i osjetiti njihovu nameru ili neka nastoje da do kažu svoje tvrdjenje primerima loše organizovanih uređenja starog i novog doba (npr. demokratija bez predstavničkog sistema), ipak oni ne zaslužuju da ih iko sluša. U prvom redu zbog toga što takva pogubna teorija baš sama stvara zlo koje predskazuje, jer baca čoveka u istu klasu s ostatim živim mašinama, kojima je ostala još samo svest da nisu slobodna bića, da bi tako u sopstvenim očima postali najbedniji među svim bićima na svetu.

Kao opšteteoznata poslovica, rečenica: *Fiat iustitia pereat mundus*, što u prevodu glasi: neka vlasta pravda, a neka propadnu svi lupeži u svetu, zvuči možda malo razmetljivo, ali je istinita. To je odvažno pravno načelo, koje staje odlučno na put svim krvudanjima lukavstva i našnjaja. Samo se ono ne sme shvatiti pogrešno, kao dozvola da se sopstveno pravo koristi sa najvećom bezobzirnošću (to bi se protivilo etičkoj dužnosti), već kao obaveza vlastodržaca da nikome zbog nenaklonosti ili samlosti prema drugima ne uskrate niti okrnje njegovo pravo. A za to se na prvom

mestu traži da unutrašnje državno uređenje bude podešeno prema čistim pravnim principima, kao i to da se dožavama u neku vrstu opšte države, sa ciljem da se na zakonski način izravnavaju međusobne razmine. — Tom političkim maksima ne sme da bude blagostanje i sreća što će ih one doneti svakoj državi, dakle svrha što je sebi najviši (no ipak samo empirički) princip prave politike, već to mora biti čisti pojам pravne dužnosti (u smislu toga što treba raditi, čiji je princip dat a priori čistim umom) bez obzira na fizičke posledice koje iz toga mogu proizići. Svet neće nikako propasti ako u njemu bude manje rđavih ljudi. Moralno zlo ima tu osobinu, neodvojivu od njegove prirode, da se u svojim namerama samo sebi suprotstavlja i da se uništava (naročito u odnosu istomišljenika) te tako, mada u lagom napredovanju, ustupa mesto moralnom principu dobra.

* * *

Prema tome, *objektivno* (u teoriji) nema uopšte sukoba između morala i politike. Ali *subjektivno* (to će reći: s obzirom na čovekove sebične sklonosti, koje se još ne moraju nazivati praksom, jer se ne zasnivaju na maksimalnom umu) taj će sukob uvek postojati i neka postoji, jer na njemu se izoštrava naša vrlina. A prava se hrabrost te vrline (prema načelu: *tu ne cede malis sed contra audientior ljaj* — Prev.) ne sastoji prvenstveno u tome da se čovek sa čvrstom namerom suprotstavi zlu i žrtvama što ih mora podneti, nego da pogleda u oči onom mnogo opasnijem, lažnom i izdajničkom principu u nama samima — koji svojim mudrovanjem hoće da prikaže slabost ljudske prirode i opravdanje za svaki prestup — i da pobedi njegovo lukavstvo.

Politički moralist stvarno može da kaže: vladar i narod, ili narod i narod ne čine jedan drugome nepravdu ako među sobom vode rat silom ili lukavstvom — premda čine nepravdu uopšte time što uskraćuju svako poštovanje pojmu prava, koji bi jedini mogao obezbediti mir za večna vremena. I pošto svaki od njih gazi svoju dužnost prema drugome, koji je isto tako prema njemu protivpravno nastrojen, sasvim je pravo ako se oni međusobno zatiru, ali tako da od njihove rase preostane još uvek dovoljan broj ljudi, kako ova igra ne bi prestala do dalekih vremena i kako njihov primer jednom poslužio kao opomena dalekom potomstvu. Pri tome je i providjenje u svetskom toku našlo svoje opravdanje: jer moralni se princip u čoveku neće nikada ugасiti, a um, koji je pragmatičan, podoban da pre-

ma pomenutom principu sproveđe u delo pravne ideje, raste neprestano s kulturnim napredovanjem, a time ujedno raste i krivica za one prestupe. Na samog stvoritelja, koji je našao za potrebno da takav soj iskvarenih bića uopšte postoji na zemlji, ne može, izgleda, opravdati nikakva teozice (ako se uzme da se stanje ljudskog roda ne može i neće nikada popraviti). No takvo je stanovište u prosuđivanju za nas suviše visoko a da bismo mogli svoje pojmove o mudrosti pripisati najvišoj i nama nedokučivoj teorijski shvaćenoj sili (u cilju teorijskog saznanja). — Na takve očajne zaključke prisiljeni smo neminovno ako ne pretpostavimo da čisti pravni principi imaju objektivnu realnost, tj. da se mogu izvesti. Prema tome shvatanju treba da postupi narod u državi, a onda i država jedna prema drugoj, ma šta tome prigovorila empirička politika. Prava politika, dakle, ne može da učini nijedan korak a da se pretoga ne pokloni moralu; i premda je politika sama za se teška veština, njeno sjedinjenje s moralom nije nikakva veština. Jer moral preseca čvor koji politika nije mogla da preseca. — Odreši čim se te dve snage suprotstave jedna drugoj. — S ljudskim pravom treba postupati kao sa svetinjom, ma kakve to žrtve stajalo silu koja je na vlasti. Tu se ne može raditi napolia i izmišljati neko srednje, pragmatički uslov, nego svaka ljeno pravo (nešto između prava i koristi), nego svaka politika treba da prigne kolena pred pravom, ali se zato može nadati da će se, mada lagano, uzdići na stepen na kome će trajno sjati.

II

O saglasnosti između politike i morala, prema transcendentalnom pojmu javnog prava

Ako apstrahujem celokupnu materiju javnoga prava (u raznim empirički datim odnosima ljudi u državi, ili jednoj države prema drugoj), kao što to obično čine učitelji prava, onda mi još preostaje forma publiciteta, koju potencijalno sadrži svaki pravni zahtev, jer bez nje ne bi bilo pravde (koja se može zamisliti samo kao obnarodovana), pa prema tome ni prava, koje samo ona može dati.

Tu podobnost za publicitet mora imati svaki pravni zahtev. A pošto je vrlo lako prosuditi da li ona u konkretnom slučaju postoji, tj. da li se može spojiti s načelima podatnika ili ne, to pomenuta podobnost može zgodno poslužiti kao kriterijum, dat a priori našem umu, pomoću kojeg odmah možemo saznati — kao pomoću nekog eksperimenta čistog uma — je li izvesan zahtev (*praetension iuris*) u ovom drugom slučaju pogrešan (protivpravan).

Posle takve apstrakcije svega empiričkog što sadrži pojam državnog i međunarodnog prava (jer tu leži sve ono

rđavo u ljudskoj prirodi što čini silu neizbežnom), možemo sledeću postavku nazvati *transcendentalnom formulom javnoga prava*:

«Svi postupci koji se dotiču prava drugih ljudi nepravični su ako se njihova maksima ne slaže s publicitetom.»

Taj princip treba smatrati ne samo etičkim (kao da se tiče samo vrline) nego i juridičkim (pošto se tiče ljudskih prava). Jer, maksima koju ne smem glasno da iskažem a da time ne osuđujem sopstvenu nameru, koju moram bezuslovno da krijem ako hocu da uspem, koju ne smem javno da ispovedim a da neizostavno ne izazovem sveopšti otpor protiv moje odluke, takva maksima nailazi nužno na opštu, prema tome a priori jasnu protivakciju baš zbog nepravde kojom ona svakom preti. — Taj princip je samo negativan, tj. on jedino ima da pokaže šta nije pravo u odnosu na druge. — On je, kao kakav aksiom, toliko jasan da se ne može dokazati, a osim toga lako ga je primeniti, kao što se vidi iz sledećih primera javnog prava.

1. U unutrašnjem državnom pravu (*Ius civitatis*). — Tu se susrećemo s pitanjem na koje je po mišljenju mnogih teško odgovoriti, a koje se transcendentalnim načinom publiciteta vrlo lako rešava: »Da li buna predstavlja zakonito sredstvo da neki narod zbací ugnjetačku vlast tako-zvanog tiranina (*non titulo sed exercitio talis*)?« Narodna su prava povređena, i tiraninu se neće naneti nepravda ako bude zbacen s prestola; u to nema sumnje. Pa ipak je u najvećoj meri nezakonito da podanici na taj način traže svoje pravo, te se ni oni isto tako ne bi mogli žaliti na nepravdu ako bi u toj borbi podlegli i ako bi potom, zbog toga, imali da iskuse najtežu kaznu.

Tu može čovek svakojako da mudruje, za i protiv, ako želi da stvar reši dogmatskim dedukovanjem pravnih osnova. No transcendentalni princip publiciteta javnoga prava može da prođe i bez te opširnosti. Prema njemu, treba zapitati sam narod, pre nego što sklopi građanski ugovor, da li bi se usudio javno obznaniti maksimu o eventualnom podizanju bune. Lako je uvideti da bi narod, kada bi pri stvaranju državnog uređenja postavio uslov da u izvesnim slučajevima sme upotrebiti silu prema vrhovnom poglavaru, time prisvojio zakonsku vlast nad njim. No u tom slučaju vrhovni poglavar ne bi bio ono što jeste, ili, ako bi i jedno i drugo bilo potrebno da bi se osnovala država, onda njeni stvaranje uopšte ne bi bilo mogućno, a to bi se protivilo nameri samog naroda. Nepravičnost pobune očeviđena je dakle po tome što bi njeni maksimi onemogućila njenu namenu ako bi ljudi javno izrazili pristajanje uz nju. Tu bi maksimu, prema tome, trebalo na svaki način držati u tajnosti. — Vrhovni poglavar u državi, međutim, ne bi bio prisiljen da išta krije. On može otvoreno reći kako će

svaku pobunu kazniti smrću kolovoda, bez obzira na to što će ovi misliti da je on prvi sa svoje strane pogazio osnovni zakon. Jer, ako je svestan da poseduje vrhovnu vlast kojoj se ne može odložiti (a to se mora pretpostaviti u svakom građanskom uređenju). Jer ko nije dovoljno jak da svakog pojedinca u narodu zaštiti od drugoga, taj nema prava ni da mu zapoveda), onda se ne mora brinuti da će publikitet njegove maksime osujetiti njegovu nameru. Sa tim je prirodno u vezi i to što bi taj poglavac, u slučaju da narodna pobuna uspe, morao postati običan podanik te ne bi smeо pokušati novu bunu u svoju korist, ali se isto tako ne bi morao bojati odgovornosti za ranije upravljanje državom.

2. U međunarodnom pravu. — O međunarodnom pravu može se govoriti samo onda ako se pretpostavi izvesno pravno stanje (tj. spoljašnji uslov koji čoveku zaista omogućuje da uživa neko Pravo). Kao javno pravo, ono već u svom pojmu sadrži publikaciju opšte volje koja svakome dodeljuje ono što je njegovo, a taj *status iuridicus* mora proizlaziti iz nekog ugovora koji se ne sme zasnivati na prisilnim zakonima (kao što je onaj iz koga potiče država), već može da predstavlja i izvesnu trajno-slobodnu asocijaciju, kao što je gorepomenuto stanje federalnosti raznih država. Jer, bez ikakvog pravnog stanja koje aktivno zadire u odnose među raznim (fizičkim ili moralnim) osobama, dakle u prirodnom stanju, može postojati jedino privatno pravo. — I ovde dolazi do sukoba između politike i morala (kao pravne nauke), te se opet lako može primeniti onaj kriterijum o publicitetu maksima, samo s tom razlikom što su se države tu ujedinile isključivo u obavezi da uzajamno i zajednički u odnosu prema drugim državama čuvaju mir, a nipošto da osvajaju zemlje. — Tu sada nastupaju sledeći slučajevi antinomije između politike i morala, zajedno s njihovim rešenjem.

a) „Ako je jedna od tih država nešto obećala drugoj: bilo pomoć, bilo novac za rat, bilo da će joj ustupiti neke zemlje i sl., onda nastaje pitanje: može li se država u slučaju od koga zavisi njen spas oslobođiti svoje obaveze tako da igra ulogu dvostrukе osobe, prvo suverena koji nikome u svojoj državi nije odgovoran, a onda opet samo najvišeg državnog činovnika, koji mora da polaze račun državu. Jer onda se dolazi do zaključka da se država u drugom svojstvu oslobođa onoga na šta se obavezala u prvom.“ — No kada bi država (ili njen vrhovni poglavac) razglasila tu svoju maksimu, onda bi je naravno druge države izbegavale ili bi se udružile sa ostalima da se odupru njenim bezobzirnim namerama. A to dokazuje da bi politika, pored sveg lukavstva, sama osujetila svoju svrhu kad bi igrala tako otvorenih karata. Prema tome, gornja maksima je pogrešna.

b) „Ako jedna država koja je nabujala do strašnih razmera (*potentia tremenda*) zabrine susednu silu, može

li se pretpostaviti da će ona, pošto može, i hteti da ovu potlači, i daje li to slabijoj pravo da (ujedinjenim) napadom krene na jaču, bez prethodne uvrede?“ — Država koja bi na to pitanje odgovorila „da“ i koja bi tu svoju maksimu objavila, samo bi još brže i sigurnije navukla zlo na sebe. Jer veća bi sila pretekla manju, a eventualno združivanje malih sila samo je slaba trska za onoga koji ume da se koristi onim *divide et impera*. — Ta maksima politike, javno publikovana, osujeće, dakle, nužno sopstvenu nameru, i stoga je neopravdvana.

c) „Ako neka mala država svojim položajem narušava sklop jedne veće države i time onemogućuje njen opstanak, je li ova u pravu da onu manju pokori i pripoji je sebi?“ — Lako je uvideti da ona veća država ne bi smela glasno iskazati takvu maksimu, jer bi se male države blagovremeno ujedinile ili bi druge velike države povele borbu za taj plen. Tako bi se ova maksima onemogućila svojom otvorenosću, što je znak da je nepravđina i da to može da bude u vrlo velikom stepenu. Jer nepravda, i kada je izvršena na neznačnom objektu, može još uvek da bude vrlo velika.

3. Pravo građana sveta ovde ne pominjem. Ono je analogno međunarodnom pravu i zbog toga je lako navesti njegove maksime i oceniti ih.

Princip o nespojivosti maksima međunarodnog prava s publicitetom pruža nam, istina, dobar kriterijum za ne-saglasnost politike i morala (kao nauke o pravu). No treba da budemo poučeni i o tome pod kojim se uslovom te maksime podudaraju s pravom među narodima. Jer, nije dozvoljen obrnuti zaključak: da su one maksime koje podnose publicitet samim tim i pravedne, pošto onaj koji je sigurno nadmoćan ne treba da krije svoje maksime. — Međunarodno pravo uopšte je mogućno samo pod uslovom da prethodno postoji neko pravno stanje. Bez toga nema javnog prava, te je svako pravo koje se može zamisliti van toga stanja (u prirodnom stanju) samo privatno pravo. No ranije smo videli da je federativno stanje među državama, čija je namera da ukloni rat, jedino pravno stanje koje ne zadire u slobodu država. Prema tome, saglasnost između politike i morala mogućna je jedino u federativnoj zajednici (koja je prema pravnim principima a priori data i nužna). Osnivanje te zajednice u što širem obimu čini pravnu osnovicu celokupne politike, a bez te je namere svekoliko njenо mudrovanje glupost i prikrivena nepravda. — Ta nadrpolitika ima svoju *kazuistiku*, koja ne zaostaje za najboljom jezuitskom školom — *reservatio mentalis*: pri sklapanju javnih ugovora upotrebljavati takve izraze koje ćemo u zgodnoj prilici tumačiti po volji, u svoju korist (npr.

razlika između *status quo de fait / de droit*): — probabilitam: izmišljati rđave namere drugih ili smatrati verovatnim da one pretežu, a to onda uzeti kao pravnu osnovu da se pokopaju druge mire države; — i, naposletku, *peccatum philosophicum (peccatum bagatelle)*: smatrati lako oproštivom sitnicom što je progutana kakva mala država, ako se time koristila neka druga znatno veća, tobože u interesu povećanja dobra u svetu.'

Tome ide u prilog i dvojčinost politike u pogledu moralu, koja iskorišćuje čas ovu čas onu njegovu o last za svoje namere. — Ljubav prema čoveku i poštovanje ljudskog prava su podjednako naša dužnost. Samo, ono pivo je *uslovna*, a dugo *bezuslovna* dužnost, koja prosti naleže i za koju se onaj koji hoće da se prepusti slatkom osećanju da čini dobro najpre mora potpuno uveriti da je nije pogazio. S moralom u prvom smislu (etičkom) politika će se lako sporazumeti da ljudska prava prepusti njihovim poglavarima. Ali što se tiče moralu u drugom smislu (kao nauke o pravu), pred kojim bi trebalo da prigne kolena, politika nalazi za umesno da se ne upušta ni u kakvu pogodbu, nego da mu radije porekne svaku realnost i da sve dužnosti protumači kao čistu naklonost. Ipak bi tu podmuklost jedne mračnjačke politike filozofija lako mogla osuđiti publicitetom odnosnih političkih maksima, samo kad bi se politika htela usuditi da filozofu omogući publicitet negovih maksima.

U tom smislu ja predlažem drugi, pozitivni transcen-

-Sve maksime kojima je publicitet potreban (da ne promaše svoju svrhu) slažu se istovremeno i sa pravom i sa politikom.-

Jer, ako one mogu da ostvare svoju svrhu jedino publicitetom, to znači da su saobrazne opštaj svrsi publike (sreći), a pravi zadatak politike i nije ništa drugo do to da postigne tu saglasnost (da ova bude zadovoljna svojim stanjem). Ako se, međutim, ta svrha može postići samo publicitetom, to jest tako da se odstrani svako nepoverenje prema maksimama, onda se maksime moraju slagati s pravom publike, jer samo je u njemu mogućno ujediniti svrhu svih njih. — Dalje izvođenje i raspravljanje ovog principa moram ostaviti za drugu priliku. No, da je ponuđena formula transcendentna, vidi se po tome što su uklonjeni svi empirički uslovi (nauka o sreći) koji čine sadržinu zakona, a uzeta je u obzir samo forma opšte zakonitosti.

- Prilozi za takve maksime mogu se naći u raspravi ospodnine dvokrakog savjetnika Garvesa »O vezi moralne i politike, 1788.« Tej uglednoj naučniku priznaje odmah na početku da nije u stanju dati zadovoljavajući odgovor na to pitanje. Pa ipak, odobriće to maksime. Iako uz priznanje da je nemoguće pobiti sve privoredo koli se protiv njih javlja, izgleda mi kao da je velika, veća no što je na mestu, popustljivost prema crima koji su skloni da ih zloupotrebe

Ako je naša dužnost, ukoliko zato ujedno postoji i opravдана нада, да остваримо стање јавнога права, макар на бескрайној линији постепеног приближавања, онда већни мир, који мора доći после онога што се досада погрешно називало мировним уговорима (а било би тачно да се називају примирјима), није празна мисао, него задатак који се, решаван постепено, стално приближава свом крајњем циљу — јер временски размаци, потребни за то напредовање, постaju вероватно све краći.